

ВОЕНО-ТЕРИТОРЈАЛНА ПОДЕЛБА НА МАКЕДОНИЈА¹⁾ И МАРИОВО И МАРИОВСКО 1943-1945 ГОДИНА

Еден од воените аспекти на Народноослободителната војна (НОВ) на Македонија, е и воено-територијалната поделба на територијата на Македонија вршено во текот на НОБ од страна на Главниот Штаб (ГШ) на НОВ и ПОМ, согласно моменталните стратегиски интереси на вооружената борба. Се до март 1943 година, со организација и раководење на вооружената борба се занимавал Покраинскиот Штаб кој во 1942 година прераснал во Главен Штаб. Практично на теренот директни спроведувачи на организирањето на вооружелната борба биле Месните воени штабови, кои во текот на 1941 година ги имало вкупно 19.²⁾ Всушност тоа била основната појдовна воено-територијална поделба на Македонија во првите години на војната. Со разорот на вооружената борба и излегувањето на Покраинскиот воен Штаб на теренот и негово преименување во ГШ на НОВ и ПОМ и посебно со формирање на ЦК КПМ и формирањето на петте партиски обласни комитети се јавила потребата од нова воена реорганизација и прва воено-територијална поделба на Македонија.

Токму во оваа година, покрај другите помали се создале и неколку поголеми центри во кои што вооружената борба достигнала масовен карактер како што се: кичевско - дебарскиот, тиквешко - прилепскиот и кумановскиот регион.³⁾

По преземањето на низа организациони и воени мерки, територијата на Македонија од страна на воено-политичкото раководство на НОВ и ПОМ, била поделена на 5 оперативни зони (ОЗ), со кои раководеле воените Штабови на зоните.⁴⁾ Така во месец март 1943 година веќе егзистираат новите 5 ОЗ и тоа: Прва ОЗ во реонот на: тетовско, гостиварско, мавровско, кичевско и дебарско; Втората ОЗ во реонот на: Пелагонија, мариовско, охридско и струшко; Третата ОЗ во реонот на: тиквешко, велешко, гевгелиско; Четвртата ОЗ во реонот на: источна Македонија и Петтата ОЗ во реонот на скопско и кумановско - кривопаланечкиот регион. Во овие ОЗ егзистирале воени штабови на зоните под директна команда на ГШ на НОВ и ПОМ.⁵⁾

Според оваа воено-територијална поделба може да се воочи дека Мариовскиот регион всушност бил приклучен кон Третата ОЗ.⁶⁾

Благодарение на споменатата воена реорганизација, поделбата на 5 ОЗ и превземените неопходни мерки за окрупнување на единиците на НОВ и ПОМ, кон крајот на 1943 година веќе дефинитивно биле удрени темелите на модерната македонска војска со формирањето на батаљонот „Мирче Ацев“ на 18.08.1943 година на теренот на 2 ОЗ поточно на Славеј Планина.⁷⁾

Во наредната 1944 година, започнува познатата пролетна офанзива на окупаторите, која трае скоро два месеци и која во својата завршна фаза прераснува во противофанзива на единиците на НОВ и ПОМ. Во неа, основните ударни дејства на окупаторската војска биле усмерени претежно во источниот и централниот дел на Македонија. Во склоп на оваа офанзива на теренот на Тиквеш, Меглен и јужниот дел на Преспа со планинските масиви Кајмакчалан, Кожув, Сена, Пајак Планина, Мариовските Планини, Бабуна и просторот по текот на реката Црна, се изведувала комбинирано германско-бугарска офанзива против единиците на НОВ и ПОМ. Тоа е период кога 2 МНОУ бригада интензивно делува на просторот на мариовско-тиквешкиот терен, а 1 МНОУ бригада и Косовско-метохиската НОУ бригада, постојано биле во борбен допир со непријателот во пределот на Дебарца и Мелесија.⁸⁾

Разорот на вооружената борба во втората половина на 1944 година, придонесол да се изврши нова воено-територијална поделба на Македонија од страна на воено-политичкото раководство на НОВ и ПОМ. Така на 6 август 1944 година била извршена втората територијална поделба на Македонија со која целата територија на Македонија била поделена на 4 ОЗ и тоа: Прва - Скопска, Втора - Битолска, Трета - Брегалничко - Струмичка и Четврта - Дебарско - Кичевска ОЗ⁹⁾. Со оваа поделба Мариово и Мариовско се нашло целосно под контрола на Првата - Битолска ОЗ¹⁰⁾. Целта на оваа поделба на територијата на Македонија на 4 ОЗ беше да се опфати целиот терен, да се обедини дејството на бригадите и одредите и да се формираат и зацврстат военозаднинските власти на теренот. Поради тоа на територијата на секоја од четирите ОЗ е упатена по една МНО бригада, како јадро за прифаќање на новите борци и формирање на нови воени единици. Новата воено-територијална поделба во потполност се совпаѓала со првата административна и партиска поделба на Македонија од страна на Президиумот на АСНОМ.¹¹⁾ Бидејќи на штабовите на зоните им било наредено да формираат по две дивизии, во сите четири ОЗ, започнал интензивен процес на оформување на нови воени единици во составот на НОВ и ПОМ, кои воделе постојани вооружени борби со окупаторот. Во тој контекст и борбите во 2 ОЗ се карактеризирале со голема офанзивност.¹²⁾

Брзиот развој на настаните на светските фронтови и доаѓањето на Третиот украински фронт на Балканот овој период, условил борбите во Македонија да се масовизираат, а приливот на новите борци овозможил формирање на покрупни единици на НОВ и ПОМ дивизии и корпуси. Бидејќи ОЗ во процесот на брзиот развој на настаните на теренот, ја извршиле својата улога, се појавила потреба МНО дивизиите цврсто да се обединат под директна команда на штабо-

вите на корпусите, преку нова воено-територијална поделба на Македонија. Токму поради ова на 10.10.1944 година, се извршила третата воено-територијална поделба на Македонија на три корпусни воени области и тоа: Прва - Скопско - Полошка; Втора - Битолско - Дебарска и Третата - Брегалничко - Струмичка корпусна воена област.¹³⁾ Тоа е период кога на теренот на Втората - Битолска ОЗ покрај 2 МНОУБ, се формирани и: 5, 7, 9 и 11 МНО бригада, кои биле групирани во две дивизии кои делувале на овој простор и тоа: 49 МНО дивизија со: 9, 10 и 11 МНО бригада и 41 МНО дивизија со 2, 5, и 7 МНО бригада.¹⁴⁾ За оваа трета воено-територијална поделба на Македонија сега на корпусни воени области, ГШ на НОВ и ПОМ издал детална скица на трите корпусни воени области на која јасно се гледаат границите на истите и новиот распоред на воените единици на НОВ и ПОМ.¹⁰⁾ Мариово и Мариовско, со оваа поделба всушност потпаднало под контролата на двете споменати МНО дивизии 41 и 49. Бидејќи со оваа поделба раководењето и одговорноста од Штабовите на зоните било пренесено на Штабовите на корпусите, со Втората - Битолско - Дебарска корпусна област, командувал Втор - Битолски, односно подоцна 15 МНО корпус на НОВЈ. Оваа воено-територијална поделба на Македонија, се совпаѓала со втората административно-територијална поделба на Македонија од страна на Президиумот на АСНОМ на три административни области и тоа: Скопска, Битолска и Штипска.¹¹⁾ Со неа Мариово и Мариовско останало во рамките на Битолската област. Со оваа трета воено-територијална поделба на Македонија, бил дочекан крајот на војната во Македонија.

По ослободувањето, настапил период на реорганизација на воената организација на Македонија и нејзина припрема за активно воено учество во Втората стапа на завршните операции за ослободување на Југославија.

Четвртата воено-територијална поделба на Македонија, била извршена со наредбата ст. пов. бр. 15 на ГШ на НОВ и ПОЈ за Македонија по ослободувањето на Македонија, на 8.12.1944 година.¹⁵⁾ Со неа биле формирани три воени области и една команда на град и тоа: Скопската, Битолската, и Штипската воена област и Команда на град Скопје.¹⁶⁾ Во рамките на оваа поделба, Битолската воена област била поделена на три воени подрачја и тоа: Прилепско командно подрачје со командите на места: Прилеп, Брод, Крушево, Мариово, Кавадарци и Неготино; Битолско командно подрачје со команди на местата: Битола, Ресен и Охрид и Кичевското командно подрачје со командите на местата: Кичево, Ростуше, Дебар и Струга.¹⁷⁾ На 21.01.1945 година, следувала соодветна административна поделба на територијата на Македонија на 8 административни окрузи, кои не се поклопувале со погоре споменатата воено-територијална поделба на Македонија.¹⁸⁾ Поради тоа ГШ на НОВ и ПОЈ за Македонија со наредбата од 14.04.1945 година, ја прилагодила воено-територијалната поделба на Македонија со административната. Во рамките на оваа петта по ред воено-територијална поделба на Македонија извршена во вид на корекција, бидејќи останала да егзистираат и понатака трите основни поранешни воени области, измената се состоела само во извесна промена на команди на места. Со оваа поделба била воспоставена мрежа од 8 команди на подрачја и 34

команди на места.¹⁹⁾ Така со неа во рамките на Битолската воена област, Мариово и Мариовско потпаднала под Битолска команда на подрачје со команди на места: Битола, Ресен и Мариово.²⁰⁾ Со оваа поделба само селото Витолишта станало команда на место. На ова подрачје останал да делува дел од составот на 49 МНО дивизија, како заштита кон границата со Грција.

Последната, шеста по ред военоо-територијална поделба на Македонија била извршена во периодот мај август 1945 година, кога дефинитивно бил усвоен мирновременскиот распоред на единиците на Југословенската армија (ЈА) на целата територија на Демократска Федеративна Југославија (ДФЈ), па во тој контекст и на Македонија. Со оваа наредба ст. пов. бр. 150 на Министерството за одбрана на ДФЈ-Генералштаб на ЈА-Организациско одделение, на просторот на Македонија бил формирана 5 ЈА, откако со истата наредба бил укинат ГШ ЈА за Македонија.²¹⁾ На целата територија на ДФЈ, биле формирани Командни-воени области именувани со реден број, кој во натамошниот период би се менувал во зависност од новиот распоред на единиците на ЈА.

Четата на Ајосџол Пејков-Терзиев, познати како Еницевардарско сонце, исто така војвода во енице вардарско гевгелиско и мегленско

СОРАБОТКАТА НА ПАРТИСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ ОД С. БЕШИШТЕ - МАРИОВСКО И ОД С. ПОЖАРСКО - МЕГЛЕН ВО ПЕРИОДОТ ОД 1941 - 1944 ГОДИНА

По капитулацијата на кралствата Југолавија и Грција, границата меѓу Меглен и Мариово по извесен период престанала да постои, а тоа била добра прилика да се обноват старите контакти меѓу населението од овие два региона. За ова значајна улога одиграл економскиот момент, но силна експанзија доживува и другата соработка. Во овој период Мариово е под бугарска а Меглен под германска окупација. Различните економски прилики ја предизвикале потребата од меѓусебна економска соработка, а истовремено се создале услови и за политичка соработка меѓу населението. Но, слободното движење на луѓе и стока било со кус век, затоа што Бугарите ја запоседнаа поранешната југословенско - грчка граница и ги отежнале контактите. Нивното воспоставување на границата значително ги намалило економските контакти, но, политичките контакти поттикнати од партиските организации продолжиле.

Партиската организација во с. Бешиште била формирана 1934 година од Димче Адимитрески. Нејзини членови биле: Никола Дериволски, Трајко Коруноски, Тоде Еленин, Косте Гајтанов, Ристо Малчевски - секретар, и други. Со формирањето на партиската организација во Бешиште е создадено јадрото за политичкото дејствување. Организацијата имала големо влијание и во соседните села: Полчиште, Градешница, Старавина, Село Манастир, Чаниште и др. Ваквата активност на партиската организација и нејзините соработници имала силно влијание врз политичкиот живот во целиот мариовски крај. Од 1935 до 1944 година на територијата на Мариово не успеала ниту една политичка сила да создаде своја организација, која ќе има битно влијание врз националната свест на населението. Тоа е резултат на влијанието на партиската организација.

Во овој нов период партиската организација во с. Пожарско претставувала силен и главен политички фактор кој го обединува населението. Поистакнати нејзини членови се: Иван Амбациев - секретар, Лазо Чепов, Никола Сепев, Васил Пасламушков, Митар Причков, Вангел Пашојов, Ѓорѓи Кироваков и други. За волја на вистината, мора да се каже дека партиски орга-

низации постоеле и во другите мегленски села: Баово, Струпино, Тресино и др., кои на различни начини соработувале со организираниите сили во Мариово, но не во ваков обем.

Во Меглен, како и во Мариово, окупаторските власти не успеале во споменатиот период да организираат свои организации, што ќе има битно значење за народно-ослободителното движење во овие региони. Иако контактите меѓу двете партиски организации се воспоставени стихијно, подоцна тоа ќе премине во синхронизирана соработка. Како резултат на оваа соработка, во текот на војната ниту еден Мегленец не е откриен од страна на бугарската полиција или војска во Мариово, но исто може да се каже и за Мариовци во Меглен.

Партиската организација од с. Пожарско се наоѓала во составот на Комунистичката партија на Грција, која што по македонското национално прашање имала недоследен став во согласност со комунистичките заложби (самоопределување до отцепување на секоја нација). За Македонците од Егејска Македонија КПГ немала свој јавен став.

Партиската организација во с. Бешиште била во составот на Комунистичката партија на Југославија, која имала појасен став по националното прашање и на Македонците им се гарантирале националните парава, но и овде едно не е јасно, зошто сите Македонци не се во една комунистичка организација. За ваквата конфузност во партиската база во Македонија свој придонес има и Коминтерната, која македонското прашање никогаш не го поставила на право место. Во прилог на ова тврдење ќе го наведам и фактот што ниту еден свој инструктор не испратиле во Македонија на партиска работа, иако за тоа постоеле сите услови. Коминтерната своите информации ги црпеле од извештаите на комунистичките партии од соседните земји, кои секогаш биле обременети со фундаментални недоследности. За жал, заради ваквата информираност, односно неинформираност на Коминтерната за партискиот живот во Македонија, следувале и неодржливите решенија по македонското национално прашање. Коминтерната прави напори за организирање на македонската организација, која ќе биде способна да го поведе македонското народ во борба за национално и социјално ослободување на Македонија. Во 1925 година свикува оснивачко собрание за формирање македонска организација, при што е формирана ВМРО (обединета) со седиште во Виена, а не во Македонија. За волја на вистината оваа организација одиграла значајна улога во еманципацијата на македонското битие, но не довела до обединување и ослободување на Македонија, иако се декларирала како општомакедонска. Но, тоа не успеала ниту една организација. Не е јасно зошто Коминтерната одбегнува македонското прашање да го постави на право место а тоа е формирање на комунистичката партија на Македонија, која би била способна да го поведе македонскиот народ кон неговите вековни стремежи - национално и социјално ослободување. Заради ваквите ставови на Коминтерната, а подоцна и заради ставовите на комунистичките партии на Грција, Бугарија и Југославија, кои што се согласиле со империјалистичката поделба на Македонија, македонски-

от народ доживува тежок удар кој се чувствува и денеска. Меѓутоа, на партиските организации од Пожарско и Бешиште не им пречело да соработуваат, надевајќи се дека сепак ќе дојде до ослободување и обединување на Македонија. Заради деликатната положба во која се нашле двете партиски организации, а и целото население од мегленскиот и мариовскиот крај, тие изградиле и сопствена стратегија за соработка. Иако тоа не е став на КП на Грција, секретарот на партиската организација од Пожарско истапил со ставот дека Мегленци и Мариовци се еден народ и треба да соработуваат за целосно ослободување и обединување на Македонија. Со ваквиот став на партиската организација од Пожарско во потполност се сложила и партиската организација од Бешиште. Секретарот на организацијата во Бешиште за ова ќе рече: „Сите оттука, ние пак тука“, што значи окупаторите ќе си заминат а ние ќе останеме тука и ќе живееме. За ваквата политичка клима во Мариово и Меглен голем допринос има групата илегалци од движењето во Вардарска Македонија, испратена во Меглен да подготви терен за престој на партизанските единици од Дебарца. Во септември - октомври 1943 година во Пожарско пристигнаа десетина илегалци, меѓу кои Петко Велкоски и Мица Гондева. Тие агитирале за македонското единство и се заложиле за формирање на македонски единици во Егејска Македонија. Оваа активност допринесла да се формира и првиот македонски баталјон на Кајмакчалан, иако во составот на ЕЛАС. Групата илегалци, предводена од луѓето на партизанската организација во Пожарско, Баово, Струпино, Тресино, Тушин... создале услови за престој на партизанските единици од Дебарца во Меглен, што е од непроценлива важност за движењето во овој период. Во овој период и соработката на партиските организации од Пожарско и Бешиште доби во интензитет. На 10-15 ноември 1943 година десетина членови на организацијата во Пожарско, меѓу кои и Никола Исков, Алексо Чапов и Тодор Атанаџов, пристигнале во месноста Коселски Дол на однапред договорен состанок со Ристо Малчевски, Смиле Мишачковски и Неделко Чуруков од партиската организација на с. Бешиште. На состанокот, покрај размената на меѓусебните информации, договорен е и начинот на натамошната соработка. На состанокот е договорено каде да се доставува храната од Мариово за партизанските единици, а при заминувањето на луѓето од Пожарско понеле со себе товар жито во вреќички. По неколку дена Ристо Малчевски и Смиле Мишачковски однеле еден товар жито кај Алексо Чапов во Пожарско. Членовите на Партијата често ангажирале и други луѓе при извршувањето на задачите. Во Мариово во повеќе села формирани се селски војни комитети, кои што ја преземаат целокупната работа за собирање и доставување на храна на партизанските единици. Во селото Полчиште воениот комитет го сочинуваат: Трајко Бешот, Ристо Дојчиновски и Јонче Јовчески, додека војниот комитет во село Старавина, на чело со Димо Шишков, беспрекорно функционира и во Градешница и во Будимирци.

За време и по Февруарскиот поход активноста на окупаторот била зајакната, така што соработката морала да се одвива многу поконспиративно. Контактите морале да се одвиваат надвор од населените места, пред се по колибите што биле во близина на границата. Ваквата состојба траела кус

период а потоа сè продолжило по старо. Во мај - јуни 1944 година во скоро сите погранични села биле формирани народноослободителни одбори, кои ја презеле понатамошната соработка со луѓето од Меглен.

Во оваа прилика сакам да ја истакнам и соработката меѓу бугарскиот селски кмет Илко Манчевски со партиската организација од ова село, што допринесло во атарот на селото Бешиште да не биде извршен ниеден грабеж. Вакви примери има и во другите крајгранични села во Мариово.

УЧЕСТВО НА ЖИТЕЛИТЕ ОД СЕЛОТО РОЖДЕН ВО НОБ И РЕВОЛУЦИЈАТА 1941-45 ГОДИНА

Мариовско село Рожден (денес административно и припаѓа на кавадаречка општина) во текот на историјата било едно од поголемите села во овој дел од Македонија. Како населено место се спомнува уште во опширниот пописен тефтер Н^о-4 од 1467-148. година како село од вкупно 37 семејства, кое притоа плаќало и доста висок данок на турските власти од 10087 акчиња, што јасно зборува дека станува збор за едно добро развиено и богато мариовско село. Според извршниот попис во 1921. година селото Рожден како централна населба заедно со заселцата Мајден, Привош, Арничко и Р'жаново броело 365 куќи со 1960 жители. Населението од ова село се занимавало со сточарство, земјоделие, рударство и дрварство.

Пред започнувањето на II светска војна во селото Рожден имало 4500 грла крупен добиток и 16 000 грла овци и кози. Селото имало околу 4000 декари обработлива земја од која се добивало околу 180 000 килограми жито.

Образованието во селото бележи богата традиција, а првото училиште се спомнува уште во предлинденскиот период. Меѓу големиот број учители кои работеле во ова село ќе ги спомнеме Неделко Димчев од Битола и Тодор Камчев од Неготино кои во 1900 година ја формираат и првата ќелија на ТМОРО во селото Рожден.

Во 1928. година со доброволно ангажирање на селаните започнато е со изградба на нова училишна зграда, која во својот состав имала две големи училници и простории во кои живееле учителите. Во зависност од годината, годишно во училиштето учеле од 160 до 200 ученици. Освен децата од селото Рожден наставата во училиштето ја посетувале и учениците од заселцата Мајден, Арничко, Привош и Р'жаново.

По нападот, а набргу и по капитулацијата на старата југословенска војска започнува воспоставувањето на бугарскиот административно полициски систем во Македонија. Во селото Рожден бугарската власт е воспоставена во текот на месецот јуни-јули 1941. година. Селаните од Рожден поучени од мина-

тото (во 1918 година, бугарските војски го ограбиле и изгориле селото Рожден) воопшто не биле одушевени од „новите ослободители“ какви што сакале да се претстават бугарите, бидејќи многу добро знаеле дека нивната основна цел е ограбување на народот.

Веднаш по доаѓањето во село Рожден бугарските војници извршиле масовен грабеж по куќите на разни предмети и скапоцености, а не биле поштедени ни моминските руби. Во есента 1941. година бугарските власти со цел да го заплашат населението извршиле масовно претепување на населението, при што особено пострадале селаните: Јанче Секулов, Апостол Митрев, Темелко Богев, Ристо Шепендиев, Пејо Трајков, Мијо Балтов, Трајко Черев, Јован Јанкулов, Влатко Балтров, Ѓорѓи Орешков и др.

Една од мерките што ја превзеле бугарските власти била и воведувањето на бугарскиот јазик за официјален на наставниот процес, а за учител бил наименуван учителот Раде Кунев од Бугарија. Училиштето во селото Рожден работи до капитулацијата на Бугарија. Учителот Раде Кунев иако експонент на бугарската окупаторска политика бил многу напреден и практичен човек. Гледајќи дека населението во ова планинско село живее доста сиромашно заедно со директорот на бугарската кооперативна банка Владимир Глигоров во почетокот на 1942. година отвораат селска задруга и четири пилани за сечење на дрва на воден погон во која неколку фамилии од селото Рожден нашле вработување, а со тоа и сретства за егзистенција во тешките времиња на окупацијата.

Бидејќи во селото Рожден имало стационарирано полициски сили, а во неговата непосредна близина и големи воени сили, тоа во многу ги отежнувало врските и контактите со партизанската организација од Кавадарци.

Во втората половина на април 1943. година во селото Рожден доаѓа членот на МК на партизанската организација од Кавадарци Киро Крстев, задолжен за работата на Организацијата со селата. Организиран е состанок кој е одржан во колибата на Коле Орешков во месноста „Чатино“. На овој состанок присуствувале: Коле Орешков, Коле Неделков, Апостол Митрев и Стојан Орешков. Откако ја образложи својата мисија Киро Крстев ги запознал присутните со целите и задачите на Организацијата, чија основна задача е организирање на народот од овој крај за вооружена борба против бугарскиот окупатор. Откако се согласле со ставовите и задачите на Месниот комитет на овој состанок биле донесени и следните заклучоци:

1. Да се работи на проширување на овој актив со уште 3 до 4 лица, кои ќе работат на организирање на населението од селото и околината во борбата против окупаторот.
2. Да не се предава на окупаторот: жито, волна, сирење, месо и други прехранбени продукти.
3. Да се собира оружје, муниција и воен материјал и истиот да се складира и чува на сигурно место.

4. Да се собираат поголеми коичини облека и обувки за потребите на партизанските одреди, кои што наскоро требало да бидат исфрлени во овој крај.

По овој состанок се интензивира работата сред населението и до крајот на 1943. година организацијата во селото Рожден се проширува и во своите редови ги кооптирала следните лица: Коле Неделков, Ѓошо Бојациев од Ваташа кој бил кметски намесник во с. Рожден, Коста Бојков, Апостол Митрев, Стојан Орешков, Трајко Илов, Дако Кулев, Јован Рамов, Митре Соколов, Коле Летников, Димитар Орешков, Јован Јанкулов, Злате Павлов, Коле Орешков и Лазо Тодорчев.

Како резултат на работата со народот во средината на месец март 1944. година излегува и првата група партизани од селото Рожден:

1. Цандо Злате Рамов	II бригада
2. Ристо Боге Апостолов	II бригада
3. Стојан Петко Орешков	II МУБ
4. Јован В. Павлов	II МУБ
5. Ѓорѓи Несторов	II МУБ
6. Никола Панаринов	II МУБ

Само неколку месеци подоцна во почетокот на август 1944. година од селото Рожден е испратена поголема група на младинци составени од 74 доброволци кои веднаш биле упатени во селото на Првата македонска дивизија која била формирана на 25. август 1944. година.

Во почетокот на септември 1944. година во селото Рожден била формирана месна чета составена од 35 луѓе, оваа чета имала задача да го штити од ненадејните навлегувања на помали бугарски единици кои вршеле повремени грабежи по селата од овој регион. Кон крајот на септември 1944. година оваа чета учествувала со останатите единици на НО војска при нападот на една германска композиција на железничката станица Демир Капија.

Во текот на месец ноември испратена е уште една група од 12 младинци во редовите на НО војска, кои учествуваат со единиците на XV корпус во завршните операции за ослободувањето на Југославија.

Во јуни 1944. година формирана е скоевска организација во селото Рожден, а во нејзиниот состав влегуваат овие младинци и младинки: Иле Орешков-секретар, Никола Панаринов-благајник, Ѓорѓи Несторов, Јован Павлов, Марко Илов, Велика Којчева, Дока Орешкова, Ковилка Бојкова и Велика Петрова.

На 28. август 1944. година од редовите на најактивните членови на партиската организација во селото Рожден формиран е Месен комитет кој го сочинувале овие членови: Коле Неделков- секретар, Апостол Митрев, Коста Бојков, Коле Орешков и Стојан Орешков. Од членовите на Месниот комитет како и со кооптирање на нови членови на 1. септември 1944. година е формиран Народноослободителен одбор за село Рожден во кого влегуваат овие членови: Апостол Митрев-претседател, Трајко Илов, Коле Орешков, Коле Неделков и Методи Марковчев. Покрај другите активности задачите на НОО се

состоеле во поорганизирано собирање на храна и облека за единиците на НО војска како и за прифаќање и сместување на борците по куќите во селото.

Како резултат на сите овие активности се јавува и потребата од кооптирање на жените, кои и покрај тоа биле вклучени во приготвувањето на храна и облека за партизаните кои престојувале на овој терен. Во почетокот на септември 1944. година во село Рожден е формирана организација на жените АФЖ, а во нејзиниот состав се вклучени: Магда Тодорчева, Мара Рамова, Мара Орешкова, Риза Јованова и Стана Неделкова.

Во текот на НОБ селото Рожден било значаен пункт од каде се одржувале врски со останатите села во неговата непосредна околина и Мариово. Со Кавадарци врските ги одржувал Киро Крстев-Страшо, со селото Ваташа Ѓошо Бојациев, со Клиново Павле Митрев, со Витолиште Стеван Трајков, а со селото Мрежичко Тодор Вангелов. Треба да се истакне и тоа што во селото престојувале и поголем број на илегалци кои секогаш биле прифатени и згрижени во сигурни илегални куќи какви што биле куќите и колибите на Коле Орешков, Трајко Марковачев, Апостол Митрев, Методи Марковачев и др.

Во виорот на НОБ селото Рожден активно се вклучи во борбата против фашистичкиот окупатор со повеќе од стотина активни борци и голем број позадински работници и борци во селската месна чета. Во тие борби животот го загубиле:

1. Атанас Трајков Илов, роден 1920. година, во редовите на НОБ се вклучил на 15. јуни 1944. година во единиците на II МУБ за подоцна да биде префлен во XI бригада. Н 13. 09. 1944. во борбата со германскиот окупатор ранет е кај Плетвар, а по кратко лекување умира.

2. Паско Петко Летников, роден 1914. година по занимање сточар. Во НОБ се вклучува на 15. 08. 1944. година во редовите на II МУБ, а покасно е префрлен во Деветата македонска бригада. Во борбата со германскиот окупатор кај Прилеп тешко е ранет и како последица од тоа умира.

3. Ѓорѓи Јованов Несторов, роден 1925. година во село Рожден по занимање земјоделец. Во единиците на II МУБ се вклучува на 15. 08. 1944. година, а покасно е префрлен во X македонска бригада. Загинал во борбата со германските сили на Дреновската клисура, кај селото Ракле на 26. 10. 1944. година.

4. Ѓело Ристов Павлов, роден 1916. годин по занимање земјоделец. Во единиците на II македонска бригада се вклучил во јули 1944. година, а кон крајот на август 1944. година во IX Македонска бригада. Животот го загубил во борбите за ослободувањето на Прилеп на 30. 10. 1944. година.

5. Никола Васил Панарин, роден 1926. година по занимање ученик. Член на СКОЈ, а во единиците на НОБ се вклучил на 15. 05. 1944. година во II МУБ. Во борбата со германскиот окупатор кај селото Ракле тешко е ранет на 29. 08. 1944. година, а по кратко лекување умира во партизанската болница во селото Шешково.

6. Стојче Ристо Стојчев, роден 1920. година, по занимање сточар. Во НОБ е од 15. 08. 1944. година во редовите на IX Македонска бригада. Загинал во борбата со германците за ослободувањето на Прилеп на 30. 10. 1944. година.

7. Ристо Лазо Тодорчев, роден 1915. година, по занимање сточар. Загинал како борец на IX македонска бригада во борбите за ослободувањето на Прилеп на 30. 10. 1944. година.

8. Станоја Јован Станоев, роден 1920. година, по занимање сточар. Во рредовите на НОБ се вклучува во летото 1944. година во единиците на II МУБ. Подоцна со формирањето на Првата македонска дивизија во с. Шешково префрлен е во IX МНОБ. Во борбата со германците кај селото Габрово, гевгелиско, тешко е ранет и како последица на тоа за кратко време умира.

Во борбите против фашистичкиот окупатор биле ранети следните лица:

1. Куле Стојан Орешков, 23 години, ранет во септември 1944. година.

2. Цендо Злате Рамов, 24 години, ранет во јуни 1944. година.

3. Стојан Ристо Бинов, 21 година, ранет во септември 1944. година.

4. Јован Ѓорѓи Булев, ранет во септември 1944. година.

Огорчени од неуспехот во борбата против единиците на народноослободителната војска која, од ден во ден, станувала се помногубројна и поуспешна во борбите со окупаторот, тој целиот свој бес и немоќ го искалувал врз голоракото население. Само во месеците јули и август 1944. година, бугарската војска изврши палење на неподвижниот имот во селото Рожден и неговата околина, при што изгорени биле:

- 1 куќа, 1 колиба, 1 плевна и 1 трло на Јован Јнкулов.

- 1 плевна и 1 трло и 1 колиба на Петко Дуков.

- 1 трло, 1 плевна и 1 колиба на Неда Генчева.

- 1 колиба на Коле Неделков.

- 1 колиба на Мицко Сакалиев.

- 1 колиба на Илија Камчев

- 1 колиба, 1 плевна и 1 трло на Коле Летников.

- 1 колиба, 1 плевна и 1 трло на Коле Орешков

- 1 колиба, 1 плевна и 1 трло на Ѓорѓи Јанкулов.

- 1 колиба, 1 плевна и 1 трло на Мицко Летников.

- 1 колиба, 1 плевна и 1 трло на Станоја Јанкулов.

Не можејќи на друг начин да го спречи се поголемиот подем на НО движење во Тиквешијата, бугарскиот фашистички окупатор преземал и мерки за присилно иселување, односно депортирање на населението од сите тиквешки села во неколку собирни пунктови со цел да го изолира населението и неговите врски и контакти со единиците на НОБ.

Со оваа одлука која започнала да се спроведува на 13. јуни 1944. година било наредено населението од селото Рожден со околу 900 жители да се депортира во селото Мајден. Условите за сместување во собирниот пункт во село Мајден биле скоро невозможни за нормално живеење, затоа што се случувало во една куќа да бидат сместени по десет и повеќе фамилии. Преку денот селаните на своите имоти оделе да работат со посебни пропусници за точно во определеното време навечер повторно да се вратат во собирниот логор во селото Мајден. За тоа време нивните незаштитени домови биле немилосрдно плчкосувани од страна на бугарската војска, при што биле ооднесени повеќе

од 5000 кгр. жито, 1000 килограми сирење, околу 20 грла крупен добиток, 230 овци, 12 свињи и друг материјал. Населението повторно било вратено по своите домови кон крајот на август 1944. година.

Од сочуваната документација односно расписките што биле оздавани за извршено примопредавање на храна, облека и друг материјал на единиците на НОБ, може да се види дека жителите од селото Рожден несебично ја помагале НО војска. За потребите на партизанските единици биле испратени овие материјали: 35 пара опинци, 1000 кибрити, 250 кгр. шеќер, 3000 кгр. жито, 800 кгр. брашно, 350 кгр. сирење, 2500 кгр. месо, 150 пара чорапи, 65 волнени џемпери, 70 пара ракавици, 45 кошули и друг потребен материјал.

Веднаш по ослободувањето во селото Рожден од страна на членовите на НОО била покрената акција за доброволна ангажираност а жителите од селото за обнова и изградба на многуте изгорени и оштетени куќи, плевни и колиби во селото и неговата непосредна околина.

Материјалот го изработил Виш кустос историчар Петре Камчевски врз основа на истражувањето на директните учесници во овие настани: Апостол Стојанов, Стојан Орешков, Коста Бојков, Јован Орешков, Богдан Богданов, Коле Орешков, Атанас Бинов (97 г.) и Боро Ѓелев врз основа на снимениот материјал што го поседува Музеј-галеријата Кав-адарци, на 20. 03. 1981. година.

ЗА ЖИВОПИСОТ ВО ЦРКВАТА СВЕТИ ДИМИТРИЈ ВО ГРАДЕШНИЦА

Вниманието што во последните години истражувачите на уметноста му го посветуваат на ѕидното сликарство од доцниот среден век во Македонија, резултира со значајни сознанија за овој, до неодамна, неправедно заобиколуван период на уметничкото творештво кај нас. Со публикувањето на одделни сликарски и програмски целини од 15 до 18 век се создава неопходен материјал за понатамошни синтетички студии за ликовните дострели, стилските поврзувања, влијанија и особеностите на т.н. „поствизантиска“ уметност на нашите простори.

Во општа слика за творечкиот континуитет и сликарските остварувања во периодот на турското владеење во Македонија, свое место има и мариовскиот храм св.Димитриј во селото Градешница¹⁾. Тоа е мала еднокорабна црква во која е зачувана, за нашите средновековни храмови ретка, ѕидана олтарна преграда-иконостас²⁾. Граден од полутесан камен и малтер со спорадично употребена тула, иконостасот има лачно засводан централен пролаз во олтарот и пролаз кон проскомидијата, во горниот дел завршува со архитрав³⁾.

Иконостасот е живописан само од страната кон наосот и при тоа над сликаната драперија во вид на перде со флорален мотив, насликани се допојасни претстави на Христ Спасител и Богородица Елеуса окулу централниот влез во олтарот, а на местото резервирано за патронот на храмот, поцрсе на свети Димитриј како воин, во оклоп и со меч и штит во рацете. Ликовите на Христос Спасител и свети Димитриј се сместени во сликани арки кои во аглите имаат мотив на рог од кој излегуваат цветови. Северно од пролазот во проскомидијата, во едноставна, правоаголна рамка е насликан ликот на свети Никола со евангелие во раката.

На архитравниот дел од иконостасот представени се поцрса на дванаесетте апостоли, распоредени во две групи предводени од апостолите Петар и Павле насликани свртени еден кон друг и сместени над централниот пролаз во олтарот⁴⁾. Над главите на апостолите, по должина на целиот иконостас, е

испишан грчкиот текст на дваесетипеттиот псалм, стихови 8-12, кој, всушност, претставува молитва за избавување и помилување упатена до Господа⁵⁾.

Така во програмската концепција на иконостасот во Градешница доминира идејата за застапништво иманентна на олтарните прегради воопшто, независно од материјалот во кој се изведувани. Појавата на ѕиданите иконостаси во византиската културно-уметничка сфера се следи од првите децении на 13 век во црквите на јужниот дел од Пелопонез⁶⁾, се протега низ 14 и 15 век, за во текот на 16 и 17 век, на Балканските простори, приметно да се зголеми бројот на олтарните прегради решавани на ваков начин. Тематската и архитектонската концепција на иконостасот од Градешница го определуваат во групата на ѕидани иконостаси какви што се оние во Бела црква каранска⁷⁾ и црквата посветена на Богородица, наречена „Вражји камен“, кај Врање⁸⁾, од 14 век и помладите примери настанати во 16 и 17 век од Јаначко Поле⁹⁾, Крепичавац¹⁰⁾, Поблаке кај Прибој¹¹⁾, Липљан¹²⁾ и Шопско Рударе во близина на Кратово¹³⁾.

Живописот на храмот свети Димитриј во голема мерка е оштетен, а неговиот автентичен изглед заматен од наслојки прав и накнадни досликувања и пресликувања со што е оневозможено целосно согледување на неговите стилско-ликовни особености. Сепак и покрај ваквата состојба на сликарството на Градешничкиот храм, веднаш се забележуваат драстични разлики во одделни партии на фреско-декорацијата кои говорат за постапно временски дистанцирано осликување на црквата.

Притоа, како најквалитетен дел на зачуваната декорација на храмот, се одделува живописот на иконостасот и композицијата Деизис во нишата на јужниот ѕид на наосот. Цртежот е сигурен, фигурите пропорционални, а ликовите со крупни очи, нагласено извиткани веѓи и правилни црти на лицето. За градењето на ликовите употребен е окер инкарнат нанесуван во плохи, со маслинести сенки и варова бела на најосветлените делови. Се чини дека на оваа фаза на живописувањето и припаѓаат и фрагментарно зачуваните фигури на светители на јужниот ѕид, веднаш до иконостасот¹⁴⁾. Бројните оштетувања и интервенции оневозможуваат да се проникне во финесите на сликарската постапка на наведените претстави, за со сигурност да се определат како дело на еден зограф. Во секој случај, блискоста на овие остварувања зборува за идентични сликарски сваќања засновани врз старите предлошки.

Ликовните карактеристики и архитектониката на иконостасот дозволуваат овој дел од живописот да се смета за дело настанато во првата половина на 16 век или нешто пред тоа.

Стилски различен, засебен дел на декорацијата се претставите зачувани во олтарот на храмот. Работ на малтерот на овој живопис покажува дека во оваа фаза била осликана само конхата апсидата каде што во горниот дел е претставата на Богородица Ширшаја со Христос Емануил на градите, а под неа, Поклонување на Агнецот во кое покрај два ангели Господни во ѓаконски одори, учествуваат четворицата црковни оци. Јован Златоуст и Атанасиј Велики од јужната и Василие Велики и Григорие Богослов од северната страна на Агнецот. Облечени во архиерејски одори, тие во рацете држат свитоци врз

кои се испишани извадоци од литургиска служба. Текстовите на свитоците како и сигнатурите на светите оци, со исклучок на Василие Велики испишани се на словенски јазик, што е случај и со сигнатурата на факонот Стефан во нишата на проскомидијата. Стегнатиот цртеж, ситничавоста во обработката на брадите и косите на светителите, како и отсуство на индивидуализацијата, прават ликовите да бидат вкочанети и безживотни. Скромен по своите можности, зографот од овој дел на храмот се обидел своето дело да го доближи до живописот на олтарната преграда и нишата на јужниот ѕид, но ограничен со својот талент не успеал да го оствари саканото единство.

Кои и какви биле причините заради кои тој ја прекинал работата и колкаво влијание врз тоа и врз опстојувањето на храмот имало самоволието и теророт на локалните турски господари и се поголемите даноци воведувани од државните власти, може само да се насетува.

По повеќе децении, кон крајот на 17 век, во црквата во Градешница повторно доаѓаат зографи за да ги отсликаат празните и „поправат“ оштетените површини во храмот. Овој пат зографите работеле во горните зони и на северниот и западниот ѕид на црквата. При тоа иконографската програма ја дополните со циклусот на Големите празници од кои на јужната страна на сводот се распознаваат Рождеството и Крштевањето Христово и Воскресението на Лазар, а на северната Христос пред Пилат и Слегувањето во Ад. На големите празници му припаѓа и композицијата Успението на Богородица на западниот ѕид. Над конхата на апсидата е насликан Мандилион и над него Христос постар од Денот, а во нишите што ги формираат лаците што се протегаат од двата мермерни столба во наосот кон западниот ѕид и кон иконостасот насликани се претставите на евангелистите во моментот кога, вдахновени од божанската Премудрост претставена во вид на ангел покрај нивните глави, ги пишуваат своите евангелија. До нив, во дебелината на нишите, насликани се фигури на пророци и апостоли. Светителите во цел раст ја исполнуваат првата зона. Таму се претставени светите војни Прокопиј, Димитриј и Георгиј, светите лекари Кузман и Дамјан и маченичките, света Петка и, веројатно Марена. На источниот крај на северниот ѕид, насликан е свети Никола, веднаш до иконостасот и до постарата претстава на истиот светител. До удвојувањето веројатно дошло поради оштетеноста на постарата претстава во која подоцнежниот зограф не го препознал ликот на многупочитуваниот христијански заштитник.

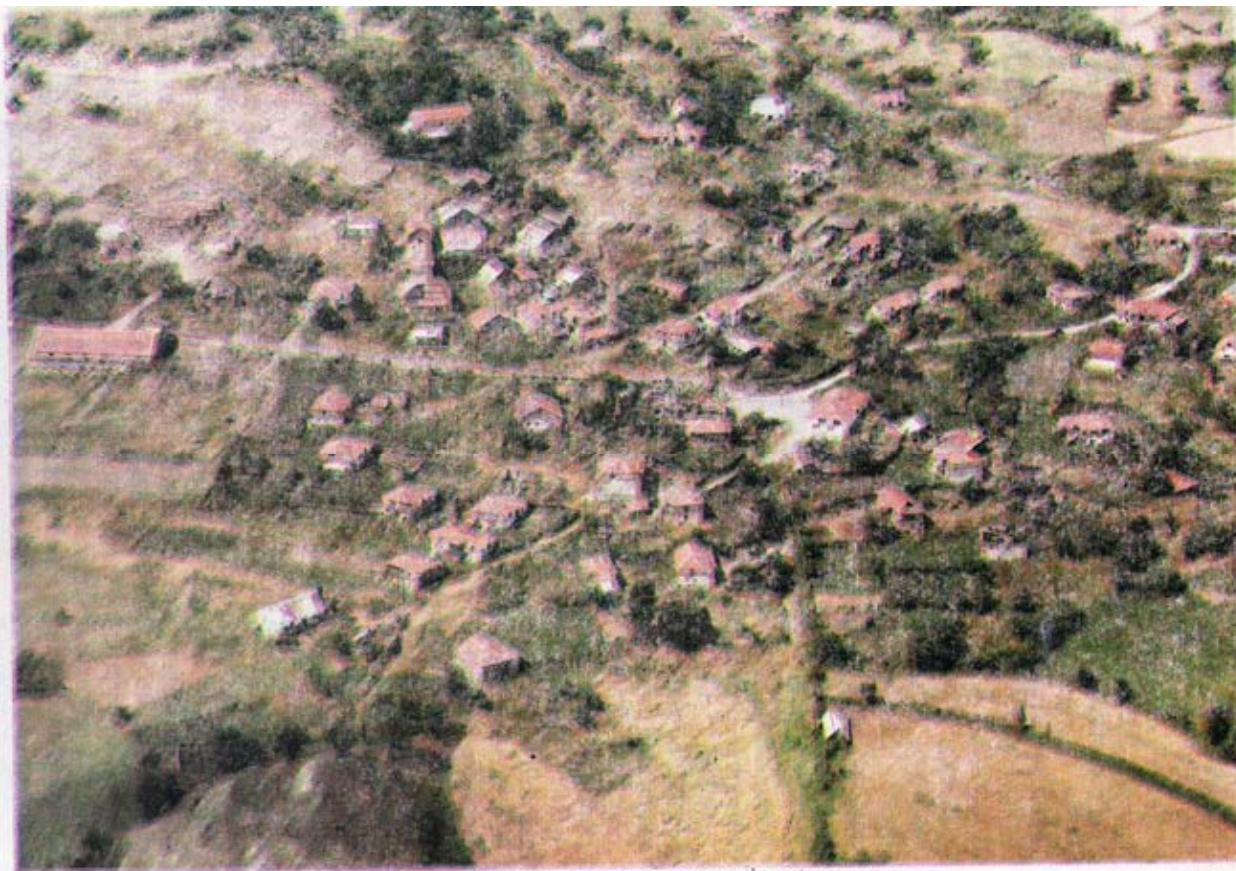
Сликарските и иконографските недоследности со кои обилува овој живопис зборуваат за неукоста на зографите од последната фаза на живописувањето на црквата во Градешница. Без чувство за композиција, тие сликаат сцени во кои главната случка се губи во претерано нагласена позадина или непропорционално големи фигури на пратечките учесници. Така во композицијата Слегување во Ад наместо главната тема на Христос кој од Адот ги подига Адам и Ева, тука се наметнува камениот пејсаж и фигурите на ангелите кои ја наткрилуваат и речиси сосема затвораат претставата на Христос, а во Успението на Богородица и покрај редуцираниот број на апостолите, насликани се само осуммина, фигурите се толку збиени што сцената ја прават клаустофобична.

Кон општиот впечаток за неукоста на зографите придонесува и шематизираноста на ликовите и непознавањето на анатомијата, особено изразено во непропорционалните големи стапала и драперијата чии што набори паѓаат независно од ставот или движењето на фигурите.

Сепак и покрај бројните недостатоци, во најголем дел изразени во горните партии на живописот, се забележува далеку поквалитетно сликање на фигурите простум од првата зона во храмот. Фигурите тука се пропорционални, елегантно издолжени, цртежот многу посигурен, а сенките градирани. Одеждите на светителите се повнимателно работени, посебно оние кај светите војни кај кои на моменти е присутна минуциозност во сликањето на нивните оклопи и оружјето. Но тука е присутна немарноста и неукоста на зографот видлива во обработката на косата на светителите, грубо поставените сенки окулу очите на свети Кузман или недоволно обработената одежда на свети Дамјан, кои што со истиот дуктус на буквите од сигнатурите, во одредена мерка го врзуваат овој живопис за декорацијата во горните зони на храмот.

Забележителната квалитативна разлика во живописот од последната фаза во Градешница, може да се објасни со различните сликарски способности на зографите, но уште повеќе со можноста во храмот да бил зачуван живописот од претходните фази, кој заради оштетеноста бил пресликуван, а празните површини биле целосно осликувани. Можноста последните зографи само да интервенирале во првата зона се чини поверојатна со оглед на значително повисокото сликарско ниво во овој дел од храмот, како и заради сличноста во моделирањето на главите со овално лице, долг врат, затемнувањето под долната усна и линијата на носот што ги спојува веѓите, присутна кај светителските ликови од северниот ѕид и ликот на патронот на храмот на олтарната преграда.

Конечниот суд за тоа дали се работи за зограф кој ги усвоил и вешто ги пренел основните стилски особености на неговиот претходник од иконостабот, или пак, исто така вешто, се надоврзал на неговото, веројатно оштетено дело, ќе може да се донесе откако ќе се преземат подетални истражувачки работи кој овој храм секако ги заслужува. Со нив ќе се овозможи и целосно согледување на ликовните способности на живописот, попрецизно датирање на споменикот и местото на малиот мариовски храм во уметноста на доцниот среден век.

Панорама на с. Рожден 1994 год.

МАКЕДОНСКИ СВЕТЦИ ОД МЕГЛЕНСКО

Мегленската област во текот на вековите има дадено видни македонски дејци меѓу кои и два светителя. Тоа се св. Великомаченичката Злата Мегленска и преподобниот светител Иларион Мегленски.

За животот и маченичката смрт на св. Злата Мегленска дознаваме од нејзиното житие. Тоа е напишано од очевидецот на нејзиното мачеништво Никодим Светогорец во 1799 г. на грчки јазик.¹⁾ Житието на св. Злата Мегленска е преведено и издадено во Санкт Петербург на руски јазик во 1862 година од свештеникот Петар Соловјев во книгата „Христијанские мученички пострадавшие на востоке“.²⁾ Истото житие е преиздадено исто така во Санкт Петербург во 1894 година од Филарет Черниговски во книгата „Свјатие јужних славјан“.³⁾ Во 1930 година житието на св. Злата Мегленска е издадено на бугарски јазик во Софија од Христо Попов⁴⁾, а во 1977 година е издадено во Белград на српски јазик од архимандритот д-р Јустин Поповиќ⁵⁾. Препис од житието на македонски народен јазик досега не е пронајдено но можеби еден ден ќе се открие, а исто така не е ниту досега преведено на современ македонски јазик.

Според житието, св. Злата Мегленска е родена и пострадала во селото Слатина, Мегленско во Егејскиот дел на Македонија. Таа е ќерка на сиромашни селски родители кои имале уште три ќерки. Св. Злата Мегленска зрчала како со духовни така со телесни високи квалитети. Духовните квалитети и биле силната вера во Господ Исус Христос, нејзината смиреност и чистото срце, а надворешно била необично убава. Нејзината ретка убавина го привлекувала вниманието на еден Турчин од нејзиното место кој што решил по секоја цена да посегне по честа на убавата Злата и да ги задоволи своите гнасни страсти. Еден ден кога Злата заедно со други жени отишла да собира дрва во блиската шума, тој организирал заедно со други Турци силециски грабеж на Злата. Ја зел со себе насилно и ја однел дома кај него и ја затворил. Отпрво тој ја убедувал да ја промени својата вера и да помине во мухамеданство, ветувајќи разни погодности, па дури и ветил дека ќе се ожени со неа, а во спротивно ѝ се закачил дека ќе ја стави на страшни маки и страдања. Од дрскоста на Турчинот,

Злата била поразена, но неговите ветувања и предлози храбро ги одбила. Откога го повикала на помош името на Господ Исус Христос таа на Турчинот одлучно му одговорила: „Јас верувам и се ѝоклонувам само на Господ Исус Христос и од него нема да се оѝкажам ѝа макар и да ме сечѝе на сѝѝни ѝарчина, а освен ѝѝоа, сум се зарекла на девѝѝвена чесностѝ и ѝѝоа не може ниѝѝѝо да го измени“⁽⁶⁾.

Откако ги слушнале овие одлучни искажувања на Злата, Турците сватиле дека со обични средства не ќе можат да ја придобијат нејзината наклонетост и дека за нејзиното придобивање треба да измислат нешто посебно. За таа цел организирале жени турчинки кои што за одредени работи се способни да измамат и заведат една жена каква што била Злата. И што сѝ не направиле, овие жени, какви сѝ иткости не примениле, за да ја убедат убавата Злата да го прифати мухамеданството и да се потурчи. И го покажувале раскошниот живот, убавините на богатството и сѝ увеличено во најубави слики. Но сето тоа се покажало залудно. Чистата душа на Злата чувствувала одбојност кон жените наводаѝки и со потресување се одвраќала од нив. Така, тврдото срце на блажената Злата останало непоколебано во својата вера кон Христа.

Надразнети, турските насилници од силниот отпор што го давала Злата, ги повикале нејзините родители и трите нејзини сестри за да и повлијаат да го прифати мухамеданството. Во спротивно се заканувале дека и тие ќе бидат мачени. Поразени и исплашени од стравот, родителите и сестрите ја убедувале Злата да го прими мухамданството: „Мила наша ќерко, плачејќи и зборувале мајка ѝ и татко ѝ, сожале се на нас и на твоите сестри, сите ние ќе загинеме ако не се согласиш со Турците. Бог е милостив, ќе ти го опрости твојот грев направен преку насилство“⁽⁷⁾.

Може секој да си ја претпостави тешката и мачна положба во која се нашла маченичката св. Злата. Од една страна ѝубовта кон родителите и сестрите, а од друга страна долгот како христијанка кон својата вера. Солзите на нејзините родители и сестри и го кинеле срцето. На крајот храбро се издигнала над солзите на своите родители и сестри, вивнувајќи се над телото и крвта и над природните закони, Злата им рекла на своите родители и сестри следното: „Ако веќе и вие ме присилувате да се откажам од Христос-вистинскиот Бог не сте ми веќе ни мои родители ни мои сестри. Мој татко ми останува само Госод Исус Христос и Мајка Св. Богородица, а брајќа и сестри светителите“⁽⁸⁾. Откако турските грабнувачи увиделе дека сите нивни лукаства и средсва што ги употребиле не помогнале ништо, поминале на жестоко мачење. Во почетокот ја фрлиле во темен затвор кај што останала цели три месеци. Секој ден ја ваделе од затворот и ја тепале со стапови сѝ додека нејзината крв не ја натопувала земјата. Потоа од грбот и исекле парчина кожа и ѝ ги закачиле пред нејзините очи како би ја на тој начин заплашиле. Од нејзиното тело текло толку крв што целата земја од неа се натопила. Но нејзините мачители ни со тоа не се задоволиле. Тие сверови, а не луѓе, потоа вжештиле една железна прачка и со неа ја пробале главата низ ушите, така што дим и излегувал низ устата и носот.

Овие страшни маки кои што би можеле да ги расколебаат и најхрабрите луѓе, светата маченица Злата ги поднесувала многу храбро. Тоа храбро издржување на натприродните маки ѝ доаѓало од силната љубов према својата вера и својот господар Исус Христос. Во тие надчовечки ужасни маки, до неа стигнала вест дека во селото се наоѓал игуменот на Светогорскиот манастир „Св. Никита“ отец Тимотеј. Таа испратила при него еден христијанин со молба да се помоли за неа-да ја удостои Господ да го заврши богоугодно својот маченички подвиг. Смирената нејзина молба била исполнета: Господ и дал сила да го заврши овај подвиг на голема маченичка.

Крвожедните мухамеданци најпосле ја обесиле маченичката св. Злата на едно дрво во еден двор и телото и го исекле на ситни парчиња. Така, св. Злата исчистена низ огнот на страдањата во чисто злато, ја предала својата чиста душа на Господ кој го облеала со љубов силна како смртта, се вели на крајот од житието⁹⁾.

Големата македонска маченичка св. Злата Мегленска од село Слатино-Мегленско пострадала во октомври 1795 година, а како ден на нејзината смрт се одбележува 13 октомври по стариот календар, а по новиот на 26 октомври.

Светителскиот култ на св. Злата Мегленска како голема новомаченичка, најпрво е пренесен во Света Гора преку игуменот на Светогорскиот манастир „Св. Никита“, отецот Тимотеј, според чие сведочење е напишано и вообличено нејзиното житие. Бидејќи било напишано на грчки јазик не зело широк замав во јужнословенската литература. Дури во средината на 19 век е преведено на руски јазик и оттогаш наваму почнало да се шири меѓу јужнословенските народи.

Епископот охридски Николај во својата книга „Охридски пролог“ под 13 октомври го дава на српски јазик прераскажано житието на св. Злата Мегленска и истото е прикажано посебно и во стихови¹⁰⁾. Стиховите немаат некоја уметничка вредност но како документ се интересни.

Во најново време и македонскиот поет Мирче Нешовски инспириран од житието на св. Злата има напишано песна посветена на неа под наслов „Осветлена небесна молитва“¹¹⁾.

Во уметноста култот на св. Злата Мегленска не е доволно распространет. Досега ни се познати неколку нејзини портрети. Најстара засега позната претстава на св. Злата се наоѓа во црквата „Св. Никола“ во с.Тополница, Кустендилско во Бугарија од 1856 година^{11a)}. Во Македонија претстави на св. Злата Мегленска се наоѓаат во новиот живопис на црквата „Св. Јован Претеча“ во Слечче од 1862 и црквата „Св. Спас“ во с.Раштак, Скопско од 1863 година. И во двете цркви автор на фреската е „смирени Николае Михајлович, зуграф од Крушево“, како што самиот се потпишувал¹²⁾.

Во поново време академскиот сликар Ѓорѓи Даневски ја има внесено св. Злата Мегленска во живописот на црквата „Св. Богородица“ во Берово, а исто така и во други цркви што тој ги зографисува како што е случајот во Торонто во црквата „Св. Климент Охридски“ и др.

Во Грција постои икона од која е направена и репродукција на Св. Злата Мегленска со претстави од нејзиното мачеништво.

Сликарката Јулиана Поповска има насликано уметничка слика на Св. Злата Мегленска. Сега се чува во трпезаријата на Лешочкиот манастир. Во Сплит постои македонска црковна општина што го носи името Св. Злата Мегленска.

Ова наше покажување на животот и достоинството на Св. Злата Мегленска можеби ќе го свтри вниманието на македонскиот народ и во блиска иднина ќе се посвети некои новоизграден храм на името на оваа заслужена македонска светителка маченичка од времето на најтешкото турско владеење. Нејзиниот пример како се брани верата со голема саможртва послужил како светол пример во борбата против исламот и неговите спроведувачи. Во иднина може да послужи како инспирација на македонските духовни творци од областа на литературата, сликарството музиката и др.

Другиот светец од Мегленско е преподобниот македонски светител епископот Иларион Мегленски. Тој живеел и се борел против еретиците во Македонија поточно во Мегленската област во 12 век.

За животот и борбата против еретиците на св. Иларион Мегленски дознаваме од неговото житие. Постојат две житија: кратко или пролошко и подолго или опширно. За краткото житие се мисли дека е напишано во 13 век најверојатно од неговиот ученик и продолжувач на неговото дело, игуменот Петар. Подолгото или опширното со сигурност се знае дека е напишано врз основа на краткото кое е постаро, од познатиот средновековен бугарски писател и црковен деец трновскиот патријарх Евтимие Трновски, во 14 век.

И од краткото и од опширното житие за св. Иларион Мегленски познати се повеќе преписи од 13-18 век.

Комплетен и убав препис од опширното житие на св. Иларион има направено истакнатиот јужнословенски писател Владислав Граматик во 1469 година во манастирот „Св. Богородица“ -Матечје-Кумановско. Преписот од В.Граматик е објавен од Ѓуро Данчиќ во 1869 год¹³⁾, а според овај препис Вера Антиќ го има преведено житието на македонски литературен јазик и е објавено во 1977 година¹⁴⁾.

Според житието родителите на св. Иларион биле од виден род, со благородни души како ретко кои други. Двајцата биле без деца затоа непрестано се молеле на Бога да им даде плод. По долго богомолење се родил Иларион кој уште од мал го изучил Светото писмо, а на осумнаесетгодишна возраст ги оставил родителите и световниот живот и се оддал на монашки живот. Се замонашил во некој манастир во Мегленската област и се оддал на вечна молитва и богоугодност. Ја наведнал главата пред својот духовен татко и секоја служба со искреност ја вршел. Со своите добри дела засветил така што сите негови духовни браќа постојано за него се најубаво зборувале и се гордееле со неговите добри дела. По доста години, подесувајќи ги сите монашки чинови блажениот Иларион се здобил со почит и љубов од голем број луѓе. Увидувајќи

ги способностите и богоугодноста и авторитетот што го имал меѓу луѓето, охридскиот архиепископ Евстратиј го поставил Иларион за епископ на Меглен. Откако станал Иларион епископ мегленски ги учел луѓето да се придржуваат со љубов кон вистинската вера, смирено да ги врши господовите наредби, да ги следат правилата на православната повелба, да се оттргнуваат од нечистите ереси и од нивното празно зборување, да се однесуваат според она што е речено: „не ги намразив, Господе оние кои те мразат да придоаѓаат кон соборната црква и да се оттргнуваат од секој човек кој постапува недолично, да веруваат во Таткото и Синот и Светиот Дух, во неразделливата Троица, па и во Христовото појавување во човечка форма, во животворноста на крстот, како вистинско непобедливо оружје против невидливите непријатели, да ги почитуваат светите мошти на божјите луѓе, а и сите црковни преданија, а да ги проколнуваат сите еретици како што се: Ариј и Еиномиј, Савелиј и Македониј, Аполинар и Ориген и нивните списи, Теодор Мажуестиски и Нестор-неговиот ученик, Диократ и Севир и Евтихиј и слични на нив, и уште и Манет и Павле Самосатски, и со целата душа од нив да се гнасат и од нивното учење“¹⁵).

Блажениот Иларион повел долга и макотрпна борба против еретиците од манихејската, ерменската и богомилската ерес и по долга и упорна работа успеал да го искорени еретизмот во Мегленската област.

Житието на св. Иларион Мегленски во врска со еретичкото движење во Македонија, поточно во Мегленската област до денес се смета како главен извор при неговото проучување¹⁶).

По тешките борби со еретиците св. Иларион Мегленски мирно починал во 1164 година на 21 октомври и бил закопан во манастирот св. Апостоли во градот Меглен.

На гробот на св. Иларион доаѓале многу луѓе од разни страни и добивале духовно смирување и оздравување од разни болести. Поради разните благопријатни чуда што се случувале на гробот на св. Иларион, со заедничка царска и духовна одлука биле извадени неговите мошти и положени во месната црква. Кога го отвориле гробот на блажениот Иларион таму нашле два извора на миомирско миро кои излегувале од неговите очи. Со ова чудо уште повеќе се зацврстил култот меѓу месното и подалечното население кои што доаѓале и се поклонувале на моштите од кои што добиле исцеление.

По долго време, кога грчкото царство ослабело, од сите страни се смалило, а бугарското многу нараснало, се вели во житието, благородниот цар Калојан, кој тогаш управувал со бугарскиот скиптор, а бил вондредно храбар, покорилен значителен дел од грчката земја, имено Тракија, Македонија, Тривалија (Србија) и Далмација, слушнал за блажениот Иларион и неговите заслуги и чуда, ги зел неговите мошти и со кадилница и темјан ги пренел во својот славен град Трново¹⁷). Пренесувањето на моштите на св. Иларион од Меглен во Трново било направено во 1204 година или 1206 година на 21 октомври, а нешто подоцна т.е., во 1230 година царот Иван Асен II моштите му ги ставил во храмот „Св. четриесет маченици“. Подоцна, во 19 век светите мошти биле пренесени во Цариград¹⁸).

Светителскиот култ на преподобниот Иларион е одразен во духовниот живот кај сите балкански христијански народи.

Во книжевноста, житието, службата и поменот на св. Иларион Мегленски се застапени во ракописни преписи настанати скоро кај сите јужнословенски народи па и во Русија во разни временски периоди. Така, од краткото житие на преподобниот Иларион познати се повеќе преписи меѓу кои поважни се следните: препис од 13 век објавен од Л.Каравелов¹⁹⁾; во Пролог од 14 век што се чува во БАН во Софија бр.73;²⁰⁾ во Пролог од 14 век што се чува во Хљудовата збирка во Москва бр.90²¹⁾ и др.

Опширното житие на св. Иларион Мегленски досега е зачувано во неколку средновековни ракопси меѓу кои поважни се следните: во Панигирикот од 1430 година што се чува во манастирот Хиландар под бр.496²²⁾; во Зборникот на Владислав Граматик од 1946 година што се чува во ХАЗУ Загреб²³⁾; во Зборникот на житија и слова од втората четвртина на 16 век што се чува во Народната библиотека на Србија во Белград под бр.45.²⁴⁾ и др.

Во средновековната уметност ликот на св. Иларион Мегленски е застапен на целиот Балкан. Неговиот одраз во уметноста убаво е прикажан од истакнатиот македонски научник Цветан Грозданов во книгата „Портрети на светителите од Македонија од 9-18 век“²⁵⁾. Според него меѓу најзначајните портрети на св. Иларион Мегленски се наоѓа во Тиквешкиот Полошки манастир „Св. Ѓорѓи“ во обновениот сликарски ансамбал на црквата од 1609 година во припратата на храмот. Овој значаен манастир се наоѓал во рамките на мегленската епископија каде што светителскиот култ на св. Илирион бил најпроширен²⁶⁾.

Најстар засега познат портрет на св. Илирион Мегленски се наоѓа во црквата „Св. Богородица“ во Студеница од 1568 година насликан во ансамблот на игуменот Симеон, во ѓаконикот, во првата зона на јужниот ѕид²⁷⁾.

Третиот познат портрет на св. Иларион Мегленски се наоѓа во Етрополскиот манастир „Св. Троица“, што се наоѓа во Западна Бугарија во близина на градот Ловеч, датиран од крајот на 17 век. Овде св. Иларион се наоѓа заедно со тројцата македонски светители пустиножителите св. Јоаким Осоговски, св. Гаврил Лесновски и св. Прохор Пчински²⁸⁾.

Слично тематско групирање се наоѓа и во живописот на црквата св. Никола на Сеславскиот манастир во Бугарија што се датира од 17 век. Овде на западниот ѕид од припратата во првата зона се насликани македонските светители св. Иларион Мегленски, св. Прохор Пчински, св. Јоаким Осоговски и св. Гаврил Лесновски²⁹⁾.

Храм посветен на овој значаен македонски светец досега не ни е познат. Самиот тој го подигнал манастирот „Св. Апостоли“ во Меглен. Светителскиот култ меѓу народот му бил многу раширен и го нарекувале Св. Рион³⁰⁾.

Светителскиот култ на Св. Иларион Мегленски календарски се слави на 21 Октомври по стариот календар, а по новиот на 3 Ноември.

Свѣта маченица Златѣа Мегленска

ЕДНО НОВО НАВРАЌАЊЕ КОН ТЕКСТУАЛНАТА ТИОПОЛОШКА ПОСТАВЕНОСТ НА ХАГИОГРАФСКИТЕ СОСТАВИ ЗА СВ. ИЛАРИОН МЕГЛЕНСКИ

Хагиографските состави се засебен книжевен жанр во корпусот на средновековната книжевност. Тие се пишувани со осмислена програма и со императивот да се изразат основните идеолошки определби на христијанството и да се прошируваат теолошките принципи на православната тенденција. Самиот поим *хагиографија* е сложеница од грчките зборови $\chi\alpha\lambda\omega$ = свети и $\gamma\rho\alpha\phi\omega$ = пишува, а во поширока смисла претставува расказ за животот, благоугодните подвизи или страдања на човекот за христијанската вера.¹⁾ Книжевно-теоретското толкување го наметнува и потесниот поим *житие* или *житијна литература*, што во преносна смисла значи животописен книжевен жанр. Самото житие се сфаќа едноставно како биографија на виден деец на христијанската црква, којшто се стекнал со благопочитта на светител.

Во македонската средина, како и во останатите јужнословенски и православни средини, се појавувал култ и кон месните жртви за христијанската вера, што се изразуваат за јавно народно почитување на заслужените христијани. Еден од облиците на воспоставување култ кон овие локални религиозни херои во одбрана на христијанската вера била и книжевната традиција. Преку неа се поттикнувале и составувањата на хагиографските и химнографските состави за светителите. Еден од таквите месни светители бил и Св. Иларион Мегленски. Во научните истражувања сè уште не е доволно расветлен неговиот светителски, духовен и книжевен профил.

Св. Иларион Мегленски живеел во XII век. Сè уште не е познато, кое било неговото родно место и во кој манастир престојувал како монах и игумен пред да биде поставен за епископ на Мегленската епархија. Тоа ги натера некои од истражувачите да тврдат дека тој бил Грк²⁾ или Словен.³⁾ Највпечатливо е мислењето на Климентина Иванова, којашто претпоставува дека тој бил роден во Охрид или живеел во близина и затоа бил познат во Охридската архиепископија, од каде и архиепископот Евстатиј го ракоположил за епископ Мегленски меѓу 1133-1142 година.⁴⁾ На епископскиот трон останал сè до својата смрт (до 60-тите години на XII век. Тој бил аскет по својата ориентација и, како таков,

го поттикнуваат развојот на монаштвото во Мегленско. Посебно се истакнал како активен противник на еретичките движења, кои во тоа време земале силен замав во овој крај. Како човек и со книжевно-творечка дарба тој составил повеќе полемички состави против богомилите и другите еретици. По прогонството на еретиците, на местото каде што претходно тие се собирале подигнал храм посветен на Св. Апостоли и за него напишал специјален устав. Неговата активна борба против еретичките учења, а особено против богомилското, и успехот да го неутрализира нивното претходно влијание во епархијата биле повод тој да стекне слава и почит од месното население и црквата.

Нашите истражувања покажаа дека не треба да има дилема, дали воспоставувањето култ за Св. Иларион Мегленски се одвивало масовно преку сите можни облици на проширување. Почетното заживување на култот за овој светител се одвивало преку религиозно-духовната и народната традиција, а сè уште не биле актуелизирани книжевниот и уметничкиот облик. Црквата имала интерес да го сочува споменот за него како противник на еретичките учења, користејќи го неговиот личен пример како превентива против повторното сè понагласено влијание на таквите движења во епархијата. Месното население го прифатил за свој заштитник и посредник нивната судбина и божјата волја. Со тоа неговиот култ растел, а споменот за него сè повеќе се издигал до благопочитта на светител. Народот го прифатил за свој предодреден светител и за свое духовно утешение измислувал приказни и преданија за него и за неговата чудотворна моќ. Овие содржини произлезени од народната фантазија послужиле подоцна да се формира и содржинската структура на хагиографските состави посветени на него.

Според тоа, за нас отпаѓаат како неточни сите претпоставки дека, веднаш по неговата смрт ученикот Петар составил кратко житие за својот учител. Во научната литература се оди дотаму што се тврди дека постоечкото и подоцнежното опширно житие за Св. Иларион Мегленски преставува проширена верзија на краткото житие за истиот светител.⁵⁾ Кон ваквиот став се приклонуваат и скоро сите досегашни истражувачи кај нас во Македонија. Таквите посредни претпоставки немаат историска изворна поткрепа. Ние тргнуваме од фактот дека, до пренесувањето на моштите на светителот во Трново некаде кон почетокот на XIII век тој не бил официјално канонизиран. Светителската почит кон него била во рамките на локалната традиција и се изразувала само преку религиозно-духовниот и народен облик на произнесување. Пренесувањето на моштите во Трново треба да се поврзува со желбата на бугарските владетели да му дадат поголема важност на своето седиште, да изградат религиозен центар и за себе да пронајдат заштитници.⁶⁾ Со таков чин во Трново биле донесени и моштите на Св. Јован Рилски, Св. Петка, Св. Гаврил Лесновски, и др. Оттука заклучуваме, не е позната друга хагиографска творба за Св. Иларион Мегленски освен Краткиот расказ за пренесувањето на неговите мошти. Но, овој состав не преставува кратко житие.⁷⁾ Познато е дека било вообичаено ваквите свечени чинови на пренесување на мошти да се опишуваат или да се воспеваат во средновековната книжевна пракса. Во тој прилог стои и

фактот дека не познаваме напишана служба за светителот од тој период, туку постојат само тропар и кондак со содржина поврзана за пренесувањето на неговите мошти.⁸⁾ Тоа е директна емпириска податливост дека култот на Св. Иларион заживеал во книжевната традиција откако неговите мошти му биле пренесени во Трново.

Содржината на Краткиот расказ го опишува пренесувањето на ковчегот со моштите од Меглен во Трново, нивниот пречек од страна на патријархот со епископите и целиот клир со достојна почит и положувањето во црквата посветена на Св. 40 Великомаченици.⁹⁾ Впечатливо е дека содржината не е строго конципирана според универзалните за тогаш книжевно-творечки структури, туку на прв план доаѓа до израз историографската произнесена конотација.

Расказот за пренесувањето на моштите на Св. Иларион Мегленски настапнал во XIII век, а го пишувал анонимен трновски книжевник. Неговата текстуална еволуција одразила две реакции. Првата е позната по еден несочуван ракопис од кој преродбеникот Минко Николов направил препис и му го дал на Л. Каравелов. Се претпоставува дека ракописот потекнувал од XIII век.¹⁰⁾ Втората стекнала помасовна примена во препишувачката пракса и влегла во составот на стиховниот пролог под 21 октомври. Најстариот препис датира од XIV век (во Прологот бр. 73 при БАН-Софија). Уште Јордан Иванов укажа на неколкуте пред сè стилски разлики во содржните на двете редакции од овој состав, а притоа и ги објави паралелно.¹¹⁾

Кон крајот на XIV век трновскиот патријарх Ефтимииј му посветил житие на Св. Иларион Мегленски со опширна текстуална структура. Неговата цел како автор била да се претстави типичен лик за типична идеја - борба против еретичките погледи на своето време во заштита на официјалната православна теолошко-догматска концепција на учење. Познато е дека во XIV век на општествената сцена стапил процес на конфронтации меѓу идеолозите на времето, при што православната црква се нашла пред нужноста да го поткрепи стандардот на својот теолошки догматизам, за да се неутрализираат влијанијата од западните духовни и идејни протекторати, како и да се оневозможи продирањето на еретичките погледи од секаков вид. Патријархот Евтимиј застапнал на страната на исихастичките мистичари и се активирал во борбата кон оживувањето на класичната верност кон традицијата. Една од формите на неговото дејствување во таа насока било и составувањето на житието за Св. Иларион Мегленски. Самото житие има строго ангажирана текстуална типологија. Авторот настапува творечки поорганизирано, водејќи сметка да се задоволат основните структурни принципи при пишувањето на самиот жанр. Композицијата на житието се истакнува со впечатлива творечка илустративност.

Во уводот Ефтимииј го воспитува својот херој како достоин за предодреденоста на светител, кој се одвојува од обичниот човек. Натаму следат општите податоци за светителот според универзалната житијна шема, дека имал чудесно раѓање од бесчедни родители, уште од мал пројавил склоност кон учењето, цврста решителност да му се посвети на бога, неговиот христијански подвиг и сл. Пишувачот не заборавил да ги истакне и чудата што ги правел

светителот уште кога бил жив, истакнувајќи го како втор Јосиф житодавач. Поголемиот дел од житијниот состав е посветен на полемиките што ги водел Св. Иларион со еретичките учења на манихеите (павликијани) и на ермените (монофизити), како и на неговата борба против богомилското движење. Прво се предава полемиката со манихеите околу прашањето за творецот на небото и земјата, за раѓањето Христово, за Стариот Завет, за крстот, и сл. Полемиките со протагонистите на ерменската ерес била насочена кон прашањата за телото Христово, за принесувањето на квасен или бесквасен леб и на виното во светата служба, за крстот, за постот, и сл. Пишувачот посветува помал простор за богомилството. Главно се истакнува архирејот како поборник против богомилската ерес. Тој добил посланица од царот со наредба да ја отстрани оваа ерес од стадото христијанско, така што „тие што ќе се покоруваат со усрдност пред правилата на благочестивоста да ги прими и да ги приклучува кон одбраното стадо, а оние кои не се покоруваат и остануваат и остануваат во својата нечесна и гадна ерес, да ги истера далеку од стадото на православните“.¹²⁾

Полемиките против манихеите и ермените се претставени преку засебната жанровска форма на полемичкиот состав - *ирение*. Во однос на почитувањето на жанровската структура на прението авторот интервенирал редуцирајќи ја дијалогската форма. Поширок простор им се дава на реторичките проповеди на Св. Иларион, а погледите на неговите противници се манифестирани само со кратки провокативни прашања во вид на „апстрактни гласови“. Вештиот реторичен настап на главниот херој ги надвладае противниците и ги натерал на покајување. Содржинската анализа на овие две епизоди (пренија) покажа дека не станува збор за оригинални проповедни реминисценции на самиот светител, туку за трансформација на полемичкото изложување против ересите на Ефтимии Зигабен, калуѓер во Цариград и доверлива личност на императорот Алексиј I Коминин (1081-1118). Всушност како пример послужила неговата книга „Паноплија догматика“ („Догматски оружници“),¹³⁾ Од каде што позајмиците се прилагодиле кон житијната содржина, додавајќи му форма на непосреден диспут. За разлика од нив, делот за богомилите е помал и во неа отсуствува догматската реторика. Неговата содржинска поставеност го илустрира како историски запис за односот на императорот и црквата кон богомилското движење. Во тој контекст светителот е посочен инструмент што ќе го неутрализира и ова еретичко учење. Ваквата текстуална типолошка ситуација во овој дел од житието треба да се објасни со фактот дека, патријархот Ефтимии немал пред себе конкретен пишувачки извор што ќе ја илустрира полемиката со богомилите. Во словенскиот превод на „Паноплија догматика“ од Зигабен не бил преведен делот за богомилите, а патријархот го користел тој извор.

Овие сознанија го потврдуваат сомневањето во некои истражувачи околу оригиналната историска изворност на овој житиен текст за ересите во Македонија. Текстуалната типологија е компилаторска и прилагодлива кон канонските шаблони преку кои се преувеличуваат епизодите од животот и дејствувањето на светителот. Нашата констатација е дека овој житиен текст

има карактер на секундарен посреден извор, којшто премногу е обременет со ентериер од туѓ изворен инвентар. Историчноста лежи во позадината на контекстот од содржината. Точен е податокот дека на овој простор биле присутни идеите на ерменските и сириските павликијани.¹⁴⁾ Но, начинот на којшто е манифестирана полемиката на Св. Иларион против нив не одговара на автентичната историска и изворна модификација. Пишувачот на житието му приопштува туѓа догматска артикулација, веќе артикулирана во познатата антиеретичка литература. Обично кога станува збор за делот посветен на богомилите во житието се истакнува неговата вредност како значаен историски извор. Но, неговата содржина поседува мошне скудни податоци и во неа се соопштува само за односот на владетелот и црквата кон богомилите.

Покрај тоа што основниот дел од житието е посветено на полемичкиот однос кон еретичките учења, авторот не ја нарушува целокупната структурна архитектура на житието. Натаму во текстот тој го истакнува светителот и како ктитор на новоизградена црква. Особено е впечатлив податокот дека по неговата смрт во неговата епархија повторно стапиле на јавната сцена еретичките учења. Тоа ја потсилила мотивацијата да се издигне култ кон него, а житиенисецот го поткрепува овој чин преку презентации на видение и чуда. Пишувачот нашол место во содржината и за славата на светителските мошти. Во тој контекст тој го инкорпорира Проложниот расказ за пренесувањето на моштите на Св. Иларион во Трново. Пофалбата на светителот е редуцирана и е вклопена во молитвата на патријархот Ефтимии до него, за да ја добие и тој истата моќ во борбата против еретиците.

Опширното житие напишано од патријархот Ефтимии Трновски стекнало широка популарност во сите јужнословенски и руски книжевни средини. Досегашните археографски истражувања регистрираат преписи од XV век наваму, а и во научната литература се објавени неколку од нив.¹⁵⁾ За понепосредно доближување на содржината на житието до современите читатели тоа е преведено на современ македонски и бугарски јазик.¹⁶⁾

Текстот на опширното житие послужил од него да се извлечат пренијата и да се застапат во друг тип руски зборници. Такво прение среќаваме и во еден Зборник од XVII век, поместено на л. 2146-245а (Белград, САНУ бр. 147, Љ. Ст. 112).

Овој препис го објави Вера Антиќ, нарекувајќи го „кратка верзија на Житието“.¹⁷⁾ Користејќи го овој печатен извор некои истражувачи погрешно го толкуваат како житие за Св. Иларион. Во самиот наслов на преписот е назначено дека станува збор за „Прение сѣго Иларѣ, оуби Свѣтѣ Мѣгѣ, нскогѣ“. За помалку упатените во жанровскиот ансамбл на средновековната книжевност ќе наведеме дека, прение е литературен состав (најчесто напишан во дијалогска форма) во кој се полемизира со противниците на христијанската вера.¹⁸⁾ Тоа значи дека станува збор за сосема друга жанровска структура од онаа на житијата.

МАКЕДОНСКИТЕ АНЕГДОТИ ЗА ИТАР ПЕТАР

Во широка смисла на зборот, контрастот е основен принцип во строежот на анегдотите на позитивни и негативни ликови. Со нив се сврзани реални или измислени, дури фантастични раскажувања за разни настани и случки. Истовремено, тие го определуваат карактерот на анегдотите.

Во светскиот фолклор најпопуларни се анегдотите за глупаци и простаци (АТ 1200 - 1349)¹⁾ и за итри и вешти луѓе (АТ 1525 - 1639) и другите блиски групи. На релацијата умност-глупост, умниот јунак се величи, а глупавиот исмејува. Анегдотите од овие групи лесно преминуваат од еден народ до друг народ, од една средина во друга средина, зашто умните, итрите и снаодливите луѓе речиси насекаде постапуваат еднакво, а глупавите, простите и некадарните луѓе исто така малку се разликуваат меѓу себе, освен што некои анегдоти се одликуваат со посебни етнички белези на средината на која и припаѓаат. Освен тоа, во ваквите анегдоти, сеедно какво им било потеклото - фолклорно или литературно - постои своевидно воопштување, ако така може да се каже, во определбите на погледите и сфаќањата што се одлика на секоја посебна група на мотиви.

Врз овие основи во фолклорното творештво се создадени импресивни ликови на итреци. Така ликот на нашиот Итар Петар (Итар Пејо, Итруманец Пејо) е мошне близок со бугарскиот Хит'р Петър²⁾, српскиот Еро³⁾, Насредин-оца⁴⁾ и многу други ликови; сите тие во анегдотите постапуваат речиси еднакво или слично во разни згоди и незгоди што им се препишуваат. Фактов ја потврдува своевидната универзалност на ликовите на итреците. Анегдотите за Насредин-оца, на пример, се типични во овој поглед, па неговото потекло си го присвојуваат бројни туркофонски и арапски народи, а неговата популарност има уште поголеми димензии. Го истакнуваме ова и затоа што во нашата тема не можат да се одминат заемките од анегдотите за него, поради многувековниот живот на Македонците со Турците.

Во македонскиот фолклор споменатите групи на мотиви се мошне популарни, посебно, таков е случајот со анегдотите за Итар Петар. Најмногу објавени анегдоти за него има од Мариово и прилепско, а од другите краишта на Македонија нивниот број е скромн, ако не се земат предвид необјавените записи од нашево време во архивот на Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ во Скопје.

Најстарите македонски анегдоти за Итар Петар му припаѓаат на најголемиот собирач на македонските приказни Марко К. Цепенков⁵⁾. Неговите записи се и најиздржани, затоа што тој ги обликувал креативно, придржувајќи се строго до народната раскажувачка традиција. Анегдоти за Итар Петар од Мариово собрале и објавиле Војислав С. Радовановиќ⁶⁾ и мариовецот, писателот Стале Попов⁷⁾, кој анегдотите литературно ги обработил. Приемливо е истакнувањето во нашата фолклористика дека творечката интервенција на Стале Попов е во тоа „што тој не се држи слепо до народната традиција, туку ја користи само како појдовна подлога за развивање на својата раскажувачка постапка“⁸⁾.

Ние анегдотите за Итар Петар на Стале Попов (тој ги именува како раскази) нема да ги користиме во споредбите. Тие анегдоти се запишани и објавени на македонски литературен јазик, со стил што нема блиска врска со раскажувачката мариовска народна традиција. Некои негови интервенции отстапуваат и од основните пораки на анегдотите. За пример може да послужи анегдотата *Насредин-оца и Итер Пејо*⁹⁾. За да ги исмее мариовците, оцата провокативно го запрашал Итер Пеја: - „Наистина, бурата искривала магарињата ув Маријово?“ Итер Пејо луцидно и со префинет сарказам му одговорил: „- Магарињата не ји видо, кога бура беше ји кренала, само самарите ји видо, кога паѓаа од небо.“

Стале Попов овој мотив го раскажал така што двајцата итреци со овие лаги ги исмејуваат лаковерните мариовци, со што е изгубена поентата на анегдотата: дека Итер Пејо е поитер од Насредин-оца.

Оваа поента уште поубаво е разработена во анегдотата *Итер Пејре и Итер од Насредин-оца*¹⁰⁾. Уште како дете и ученик на оцата тој го надмудрил учителот. Насредин побарал од децата да му донесат по едно јајце, да ги стават под себе и да викаат: „кат-ка-дар, кат-ка-дар, кат-ка-дар!“, Итер Петре не донел јајце. Кога оцата го прашал: „Камо ти тебе јајце?“, тој објаснил: „Е, вије се кокошки, а јаз сум петел, без петел можат ли кокошки да бидат?!“ Анегдотата завршува: „И детето Итер Петре, ош малечко кога беше, па поитер испадна од Насредин-оца, тогај и довед!“ Поракава е кристално јасна.

* * *

Пред конкретниот разглед на тематските содржини и другите особености на анегдотите за Итар Петар накусо ќе објасниме зашто, по наше мислење, од другите краишта на Македонија речиси да нема објавени анегдоти за него, иако постојат записи и објавени варијанти за безимени херои. Анегдотите за

случки или настани од секојдневниот живот или за прости измислици за итреци или глупаци, никнувале самостојно, независно едни од други, а доколку била во прашање заемка, таа обично се дистанцирала од својот извор со текот на времето. Овој процес не бара пошироко елаборирање, тој е фолклорна специфика. Доказ за тоа е што бројни мотиви во нашите анегдоти од споменатите групи, па и некои мотиви што се поврзани со Итар Петар, се неспорни заемки од туѓи извори. За пример ќе ја наведеме анегдотата *Човекој ишшо му рече на жената: „од цевнем идам“*¹¹⁾ и варијантата од Мариово *Иштер Пејо иде од умренише*¹²⁾ со интернационалниот мотив АТ 1540 што е раширен и кај сите словенски народи.¹³⁾ Во нашево време се евидентирани повеќе турски и македонски варијанти.¹⁴⁾

Итар Петар во нашите анегдоти обично дејствува во Мариово и со мариовците, а некои анегдоти дури се лоцирани во мариовското село Градешница како божемно негово родно село. Фактов бара појаснување, оти нема наполно реална основа, што ќе се види од натамошниот разглед.

За мариовците се вели дека песните, игрите и шегите се дел од нивното секојдневие. Во воведната анегдота на групата *лаги и смешки* во збирката на Радовановиќ: *Луѓето се познаваат по зборо*¹⁵⁾ една мариовка ја подучува ќерка си како таа луѓето да ги распознава: „Оние кои лаги и смешки раскажуваат, ако шегата се бијат и мајтап прават-мајтапчије, и ако пцујат и мислат страмотно, никој друг народ не мож' да биди-тија се маријовци!“

Смислата за хумор и сатира на мариовците прекрасно ја потврдува хумористичната народна песна *Ајде да шетаме иусшо Мариово*.¹⁶⁾ Во нејзините стихови на приемлив начин и духовито, со доза на реалност, се опеани физичките, работните и моралните карактеристики на момите од 17 мариовски села.

Оваа карактеролошка особина на мариовците можеби објаснува како тие го измислиле Итар Петар и преку него се шегувале на сопствена сметка, прифаќајќи и заемки од туѓи извори.

Инаку, животот и обичаите на мариовците недоволно се истражени. Пред деведесет години големиот српски научник Јован Цвијиќ ја напиша следнава оценка за Мариово и неговото население: „Мариово е најчистата словенска област во Македонија... област на патријархален живот со одвај забележливо турско и грчко-цинцарско културно влијание и дека неговото планинско население и по психичките особини е посебна оаза во Македонија: отворено, досетливо, снаодливо.“¹⁷⁾ Војислав С. Радовановиќ ја дополнува оваа слика за мариовците: „дека се отворени, вредни и весели, секогаш подготвени за песна, приказна и шегата.“¹⁸⁾

Во 1975-1977 година екипа на Филолошкиот Факултет во Скопје, што ја сочинуваа петмина професори на Катедрата за литература, неколку асистенти и двајца соработници од Институтот за фолклор (етномузиколог и кореограф), под мое раководство, го истражуваше народното творештво на Мариово. Нашиот општ заклучок од контактите со мариовците наполно беше идентичен со наведените оценки на Цвијиќ и Радовановиќ. Би додале само дека

мариовците се природно интеллигентни луѓе, мошне срдечни, слободоумни и гостољубиви.

Мариово сега е отсечено од својата природна врска со мегленско и оттаму до големите градови (Солун, Цариград), каде што мариовците ги плабирале своите млечни производи и добитокот. Селото Градешница, на пример, во тоа време било мошне напредно и богато, за тоа сведочат четирите сочувани цркви, токму толку колку што денес има полумилионското Скопје.

* * *

Циклусот на анегдотите за Итар Петар го сочинуваат два слоја од споменатите групи на мотиви од индексот на Арне-Томсон, ако е прифатливо вакво разграничување: во едниот слој тој е умен и снаодлив човек од народот, па се глорифицира и ужива симпатии, а во вториот слој е претставен како простак и глупак и во него се исмејуваат неговите постапки во измислиците што му се припишуваат и што не можат да се прифатат како реалност. Оваа двојност, наполно контроверзна, навидум загатка, ќе се обидеме да ја разјасниме.

Првиот слој го сочинуваат анегдоти за настани и случки што се реални или што можат да се случат. Народните раскажувачи во ваквите анегдоти ги вградувале позитивните карактеролошко-политички достоинства на народот, а заемките на одделни интернационални мотиви едноставно ги поврзувале со името на популарниот Итар Петар. Со позитивните карактеролошки особини на Итар Петар, всушност, народот се персонифицирал самиот себеси. Се потсетуваме на оценката на Максим Горки дека најсветлите уметнички ликови се создадени во фолклорот, наведувајќи го како пример и ликот на рускиот итрец Петрушка: дека во него се вградени разумот, интуицијата, мислите и чувствата на народот.¹⁹⁾ Оваа оценка е универзална и секако може да се примени и за ликот на нашиот Итар Петар, кога тој дејствува како умен, итар и снаодлив човек.

Анегдотите од вториот слој се своевидна антитеза, сушта спротивност на анегдотите од првиот слој. Всушност, со неговото име се поврзувале разни локални и интернационални мотиви од групата *глујаци и просјаци* (АТ 1200-1349), на сличен начин како што се случувало и со мотивите од групата *итри и снаодливи луѓе* (АТ 1525-1630). Причината за овие поврзувања е непосредна последица на неговата популарност и недоволната ориентација за разграничувањето. Во рускиот фолклор, на пример, на Петрушка му е своевиден антипод Иван Дурак. Во македонскиот фолклор слична судбина доживеал и легендарниот Марко Крале: во одделни песни тој е негативен лик. Во една наша балада од Мариово Марко Крале на сестра си и предлага родоскрвна љубов.²⁰⁾

Но, сега повторно, зошто во ликот на Итар Петар се претставени две наполно противречни личности, имено зошто тој дејствува и како итрец и како обичен глупак и простак?

Одговор на ова прашање ќе се обидеме да извлечеме од неколку примери на анегдоти со интернационални мотиви, што се поврзани со неговото име:

Лубеница-камилско јајце (Радовановиќ, 109= АТ 1319+ АТ 1676);

Свивање (корнење) на дрво (Радовановиќ, 104 и 105= АТ 1250);

Желка-свештица (Радовановиќ, 108= АТ 1202);

Скокање во магла за ѓамук (волна) (Радовановиќ, 106= АТ 1290);

Сркање рибина чорба од море (бунар) (Радовановиќ, 102 и 103= сп. ЈК 1349).

Овие анегдоти како варијанти се објавени порано и од Марко Цепенков; тие се пократки и безимени, сврзани само со мариовците. Цепенков објавил и други анегдоти со интернационални мотиви за мариовците, но и тие не се сврзани со Итар Петар, на пример, таква е анегдотата за сплетканите нозе на мариовците.²¹⁾ Во збирката на Радовановиќ овој мотив е контаминиран со мотивот сркање чорба од бунар, кога нозете на мариовците им се сплеткале, тие не можеле сами да си ги отплеткаат, па некој поп им помогнал тоа да го сторат, удирајќи со стап по нивните сплеткани нозе. Патем, оваа анегдота најмногу се прочула со нејзиното поврзување со глупавите Абдериќани.²²⁾ Некои од овие анегдоти се раскажуваат и за нашите „глупави Стеблевци.“²³⁾

Од досега кажаното може да се заклучи дека поврзувањето на Итар Петар со разни хумористични интернационални мотиви и со разни смешни локални случки и настани обично немаат реална основа. Формирањето на анегдотите со неговиот лик бил долготраен процес. Двојноста на ликот оди во прилог на ова објаснување.

Инаку, меѓу објавените анегдоти за Итар Петар по тематска и композициска вредност, со својата широчина и нарација отскокнуваат неколку анегдоти. Таква е анегдотата *Итар Петар*,²⁴⁾ што е составена од четири епизоди (мотиви): I Измамата Итар Петрова, II Прво отплаќање Итар Петрово, III Првото утекну(в)ање Итар Петрово, IV Второ утекну(в)ање Итар Петрово. На анегдотава и претходи мото: „Врли го во морето, а тој ќе ти излезит со стадо овци(пословица).“ Интересна е и фуснотата на Шапкарев дека анегдотава се однесува и на други приказки, но дека тој ја излага така, како што ја чул од раскажувачот М. Кусев, кој несомнено бил добар раскажувач. Во својата *Автобиографија*²⁵⁾ и Марко Цепенков го споменува М. Кусев како најистакнат борец против грцизмот во Прилеп и како човек кој го упатувал како да учи и да ги запишува народните умотворби.

Кузман Шапкарев не објавил други анегдоти за Итар Петар. Меѓутоа во весникот *Македонија* (IV, 1870, 4 Април 1870) тој најавил дека на бугарското читалиште во Цариград ќе му испратат песни и приказни за Итар Петар, што ги собрал во Прилеп. Не ми е познато дали тој го исполнил ветувањето.

Слично но привлечно раскажување за Итар Петар, развиено на дваесетина страници, претставува записот на Марко Цепенков: „Кога му се родил татко му на Итроман Пеја, отишол на небеси да му пеи малата молитва на

мајкаси и после отишол да му праи крошни.”²⁶⁾ Веќе насловот ја истакнува фантастичноста на анегдотава-повест со нејзините минхаузеновски лаги.

Хиперболизацијата е доминантна особеност на анегдотите за Итар Петар.

ВЕРУВАЊА, ЛЕКУВАЊА И ОБИЧАИ ВО МАРИОВО СПОРЕД ЗАПИСИТЕ НА КРСТЕ БИНЕВ

1. КРАТКИ БИОГРАВСКИ БЕЛЕШКИ ЗА КРСТЕ БИНЕВ

Крсте Бинев-Даскалов, роден во село Витолиште, Мариово. Самото презиме Даскалов, зборува дека потекнува од едно образовано семејство, дека и таткото на Крсте, Бино бил учител-даскал. Веројатно тоа што бил учител Бино и можел да го школува својот син. Крсте завршил гимназија во Битола. Потоа бил учител во селата Витолиште и Полчиште. Колку време бил учител немаме податоци. Историскиот архив во Прилеп и Битола не располагаат со податоци од пред 1920 година.

„Од 1916 до 1918 година, Крсте Бинев бил секретар, односно бирник во селото Витолиште. Во 1918 година бил убиен“.¹⁾

Крсте и Мита имале три деца: еден син и две ќерки. Синот Кире, роден 1912 година, ќерката Нада, родена 1914 година, а ќерката Јана, родена 1916 година. Иако сирак, синот Кире завршил гимназија и работел како книговодител во општината во село Витолиште од ослободувањето до добивање на пензија. Во 1985 година, трагично загинал (се удавил во река Црне). Кире имал два сина. Првиот син бил крстен на дедото, Крсте, кој сега живее во Скопје. Другиот син Стојан Бинев, сега живее во Прилеп. Ќерката Нада мажена и имала една ќерка и заедно со ќерката сега живее во Битола на улица „Солунска“ бр. 18. Другата ќерка Јана, мажена во село Витолиште. Има син и ќерка и сите живеат во село Витолиште.²⁾ Неговите блиски освен гореизнесеното не знаат повеќе да кажат за учителот Крсте.

Користејќи бугарска литература дојдов до записите на учителот Крсте Бинев, што ги напишал за Мариово. Во тие записи, Крсте го опишал: Верувањето во Мариово, лекувањето на малите деца со баење, верувањето во трите наречници и обичајот во таканареченото нарачвање на малото дете-бебе. Потоа го опишал и обичајот за Коледица и Бадник вечер. За сите тие записи станува збор во овај мој труд со извесни дополнувања и објаснувања. Додека во друга прилика ќе изнесеме други негови записи.

2. ВЕРУВАЊА НА МАРИОВЦИ

Мариово, голема географска област, повеќето планинска. Се наоѓа помеѓу прилепско, битолско и кавадаречко. Иако голема област, но без свој град, па морале Мариовци сите трговски работи да ги вршат во Прилеп, Битола, и Кавадарци. Меѓутоа, оддалеченоста од трите градови, планинската затвореност, неразвиеноста на патиштата, долги векови ги правеле Мариовци да бидат изолирани, затворени да не можат да одат и до на лекар и затоа биле принудени да задржат остатоци од паганството, како во верувањето, така и во лекувањето и обредите.

Мариовци долго време верувале, дури и во почетокот на XIX век во: вили, самовили, вампири, лоши и добри духови.

„Мариовскиот селанец е многу суеверен. Вампири, вили, самовили и зли духови и до денес царуваат во неговата фантазија и се развиваат во неговата душа и прави силен впечаток. Во тие демони селаните наполно веруваат и за да си ги претстави, во конкретна форма, гледа да го поврзе нивното постоење со практичните цели на животот. Карактерното во тие верувања е тоа што во духовите селаните гледаат сили, кои што дејствуваат само по желбата на бога.

... Едно од најраспространетите суеверија и длабоко вкоренето меѓу населението е почитувањето на св. Петка. Тоа се состои во празнувањето на секој петочен ден ... Суеверното население ѝ припишува на св. Петка дека таа е заштитник на луѓето ... ги заштитува од суша, умирање, неплодородие, грмење и воопшто од многу зли и напасти. А во замена на тоа, таа од нив бара да ја почитуваат со празнување на петок. Ја опишуваат како жена, која оди ноќно време по вратите на куќите и тропа ... Се јавува на сон, повеќето на жени. При тоа на едни им издава пресуда, на други им претскажува иднина, итн.

Интересно е празнувањето од страна на мажите. Тие се слободни во петок да берат дрва, да прават тор-котари по нивите, да го поправаат ралото, да копаат и воопшто да вршат секакви работи, само да се воздржат од орање ... И така само жените остануваат фактички фанатично по празнувањето на петок. Тие почнуваат уште од вечерта спроти петок, (односно од четвртокот на вечерта мб.), преку целиот ден-петокот, па дури ни вечерта не ваќаат ништо, како евреите во сабота. Неделата не ја празнуваат толку здраво, колку петок!“³⁾ Тоа празнување, неработење во петок и денес кај жените да не предат, да не ткаат и т.н. е запазено во Мариово.

3. НАРОДНО ВЕРУВАЊЕ, ВО ЛЕКУВАЊЕ СО БАЕЊЕ

а). ЛЕКУВАЊЕ ОД БОЛЕСТА КЛИНОВИ

За лекувањето од таа болест Крсте Бинев пишува: „Обично малите деца во првите месеци често пати срадаат од една болест, од која постојано плачат. Тоа селските жени го нарекуваат клинови. За да го излекуваат од неа,

жените прибегнуваат кон баење или како го нарекуваат ПОТНЕЊЕ. Осригуваат по малку од косата и ноктите на детето и го замесуваат со малку восок. Потоа оделуваат од украден дренов жегол еден дел и го изоструваат во вид на мало клинче...

Кога се подготвиле споменатите работи, мажот и жената го земаат детето и уште во темнина, пред разденувањето (взори мб.), преку целиот пат со молчење и од никого не забележани одат кај некое дрво, обично да е во туѓ синор, за кое се убедени дека преку целиот живот на детето нема да биде пресечено. (Се мисли туѓо, не од родителите. И тоа да биде родовито, обично јаболкница мб.) Тогаш мајката го клава детето на земјата и го исправа по дрвото, а мажот (таткото мб.), одбележува до каде е височината на детето. Тука пробива со сврдле една мала дупка, во која откако мајката со детето ќе се оддалечи, ги клава горе споменатите предмети. Така се составува така наречената ПОТКА. На крајот тој го клава и ваѓа клинчето три пати во местото на потката и едновременно на тоа изрекува три пати цинична фраза: „Од тоа си направен од тоа да ти мине“... а потоа дупката каде стои потката се обложува со восок. Потоа тие си заминуваат (за дома мб.).

Ако по некоја случајност дрвото, во кое се наоѓа Потката, биде пресечено од некого, на било која возраст од болниот, неговите болки се обновуваат. Ете зошто при изборот на потката на местото и дрвото треба да се внимава⁴⁾

б). ЛЕКУВАЊЕ ОД БОЛЕСТА ДНА

Ако со првото баење против болеста клинови, детето не се излечи и продолжува и натаму да плаче, старите жени сметале дека детето страда од друга болест која е позната како ДНА. Против неа се употребувало друг вид на баење.

„Некоја стара жена, (свекрвата, мајката на невестата или друга постара жена од комшиите) и порачува на мајката да собере во еден сад од три чешми или извори по малку вода. Тоа да се повтори три пати. После тоа спроти еден од трите денови: понеделник, среда или петок да го однеси, (мајката мб.) тој сад со вода, кај баснарицата, жена што ќе го изврши самиот акт на забајување вода, како што велат жените“. Тоа баење се состоело во следното: „Маѓесницата (бајачката мб.), ја зема донесената вода и уште истата вечер, односно ноќта го клава садот со вода на оган да врие. Притоа таа искажувала тајни заколнувачки зборови. После извесно време бајачката ја истура водата во една широка пајнца (ваган, чинија или тепција мб.). Внатре во неа поставува едно грне, превртено со устинката на долу.

Тогаш се случува следната појава: по некое време сета вода се собира во внатре во грнето. Потоа бајачката ја зема вшмуканата вода во грнето, оди преку ноќта, без да биде забележана од некого, да ја истури врз некој постојанен, голем, неподвижен камен.

После тоа баење ако не се подобри положбата кај детето, тогаш се доаѓа до заклучок дека детето не страда од ДНА, туку од друга болест. (Затоа, веројатно се бара некој друг вид на лекување, баење мб.)

Времето за собирање на потребната вода за баење (и самото баење мб.), требало да се изврши на полна месечина“.⁵⁾

в). БАЕЊЕ СО ВОДА, БОСИЛЕК И ЖАРЧИЊА

Бајачката, земала во една пајнца вода, клавила малку босилек, и потоа пуштала три жарчиња и го следи нивното движење. Потоа изрекува некои зборови во шепот, да не се слушнат. После со водата го измива болното дете и му вели сега ќе ти помине, ќе оздравиш. Останатата вода ја тура надвор во коренот на некое дрво или на чиста трева, велејќи да расте детето како што расте тревата.⁶⁾

Постојат и други баења за други болести итн.

4. ОБИЧАИ ВО ВРСКА СО НОВОРОДЕНЧЕТО

а). ЗАДОИВАЊЕ НА ДЕТЕТО

„Во самиот ден, во кој се родило детето, се врши и неговото задоивање. Тоа се врши така што се повикува, жена која дои дете и која (по можност бм.) нема умрено дете. Таа го зема малечкото дете, кое дотогаш не цицало од мајкаси и го става на десната града, дојка, за да бидело десничар. Му дава да цицне, малку, колку за адет. При тоа доилката го искажувала својот благослов за детето. После тоа мајката си го зема детето од доилката и го става на својата града и му дава да цица колку сака детето, (да се нацица бм.).

Обично за задоилка земале жена која се одликува со својот добар карактер и способност, верувајќи дека преку млекото се предаваат на детето добрите особини од задоилката“.⁷⁾

Поканетата жена за задоилка морало да однесе кај бебето погача, озгора посолена со шеќер. А родителите на бебето припремале и давале ручек.

б). ТРЕТА ВЕЧЕР НА ДЕТЕТО-НАРАЧВАЊЕ

На третата вечер од раѓањето на детето, се собирале во домот неговите најблиски и го вршат обредот НАРАЧВАЊЕ. Тоа се состоело во следното: „Се поставува детето во крошни, (дрвени лулки) или во нешто друго над огништето. Надонесуват околу него секакви можни предмети, кои што се сметаат за амблем на занаети кои ги знае таткото на детето и на сите оние занаети, кои според селските сваќања се корисни и кон кои семејството има почит и уважување, како на пример: паличник, (рало бм.) секира, тесла, сврдел, нож, срп, теглилка (вага-кантар за тргање бм.), чекан, пила, книга, молив и шестар, ако бил писмен таткото, поретко пушка, за да не се излаже да стане ајдутин, наместо ловџија и други предмети, (некаде свонец, убаво да пеел, плоко-тарец-многу да зборувал бм.).

Прва застапува пред детето бабата, акушерката, (онаа која го извршила пораѓањето бм.) и почнува да го благослови: „Ајде аирлија, Госпот да ти даде живот и здравје, да си касметлија, вековит, да ораш, да копаш, да жнееш, овци да пасеш, да и слушаш татко ти и мајка ти, дедо ти, баба ти, (ако такви има) да бидеш чесен, рзлија, намузлив во селото да се мешаат, да бидеш како татко ти,

како дедо ти, (ако тие со своето однесување, понашање, карактер и способност заслужуваат внимание). Да знаеш да зборуваш, со големи луѓе работа да имаш, да пречекуваш и испраќаш, домаќин да бидеш, да не лажеш и да не се лажиш, да си дарлија и берикетлија“ и тн. и тн. што ќе и дојде на устата и на крајот завршува: „јас не знам да блосовам, Господ да блосови повеќе“. После неа се редат: таткото, мајката, дедото, бабата и сите други што ги има и секој на свој ред искажува свое богословење според своите желби и знаења“.⁸⁾

Мариовци вака ја одбележувале третата вечер од раѓањето на детето затоа што верувале, дека на третата ноќ на детето ќе дојдат трите наречници што ќе му ја одредат судбината на детето, па на некој начин со таквото одбележување ќе се допринесе да му биде одредена подобра судбина, подобра среќа.

в). ТРИТЕ НАРЕЧНИЦИ

„На третиот ден од раѓањето, преку ноќта детето бива посетено невидливо од трите наречници кои ја определуваат неговата судбина за целиот негов живот. Она дете на кое не му е судено да живеат, наречниците го одбележувале со некој знак. Напротив, ако утредента жените не откријат таков знак врз телото на новороденчето, тие повеќе не се сомневаат во неговиот живот и несреќа.

Според верувањето на простите, решението и предопределението на трите наречници се неизбежни и кога некогаш ќе се случи да го снајде некого несреќа, -луѓето велат „така му било писано“ (наречено на трите вечери, од трите наречници бм.).“⁹⁾

Верувањето на Мариовците во тоа „така му било писано“, што и денес се нарекува судбина, одредена на трите вечери, од трите наречници верувањето во моќта на трите наречници, толку било силно што некои ја прераскажувале како приказни, но толку силно како тоа да било вистински случај.

Еве како Крсте Бинев опишува две приказни:

ПРИКАЗНА ПРВА „ТАКА МУ БИЛО ПИСАНО“

На еден татко и на една мајка му се родило едно чупе. Таа година тие имале главно еден стар овчар. Овчарот се погодил дома на третата вечер. Во таа вечер дошле наречниците да му нарачваат на чупето. Така овчарот чул како си прикажуваат наречниците меѓу себ. Првата рекла: „Ајде да го земеме сега“. (да го умрат бм.) Втората одвратила: „Не, да го оставиме да порасне, та кога ќе се стори мома, да ја земиме“. Најпосле проговорила третата и рекла: „Вие како што велите не бидува, ами јас како што ќе речам, да расти, да порасте мома и кога ќе дојде ред да се мажи, овај овчарот да го земе“. Кога чул така овчарот, си рекол: „Овие сакаат со мене шега да си бијат- јас сум сега 40 години и 20 години уште ќе поминат дури она да втаса за мажење, ќе се сторат 60 години, јанцак јас тогаш ќе остарам и што ќе разбера од векот. Не бива, ами треба да се бара некое чаре“. И за да се куртули од таа бела тој сторил ниет да го погуби чупето (девојчето бм.). Станал ноќта, кога мајка му била уште во

првиот сон, и го украде чупето и отишол та го пропуштил во една бука, полва со вода, божји ден ќе се удави; се вратил назад и пак си легнал без да го сети некој. Арно ама, внатре во буката, каде што не ја залевало вода, се погодило да има еден чкор, та овчарот, кога го пропуштил, она, некако се наврело со повојот на тој чкорот и така се куртулило, не се удавило. Утрото станува мајка му и си го побара чупето! И многу се зачудила оти дома го немало. Барај овде чупе, барај онде чупе, го нема, го нема! Натажена, уплакана, кинисала да оди на работа, да залее вода. Некако, поминала крај буката, кајшто било закачено, чупето и ѝ се сторило како божем писнало нешто; кога наслушува- навистина, дете плаче. По глас, по глас го нашла каде е и, кога ќе види- нејзиното чупе. Радосна си го зела од таму, си го донесла дома, си го изгледала, си го сторила мома голема. Та кога ќе излезе касмет да се мажи, навистина го зела овчарот! Како што нарачале наречниците и така се свршило“.¹⁰⁾

ПРИКАЗНА ВТОРА „ТАКА ЌЕ БИЛО ПИСАНО“

„Си бил некој човек на гости во една куќа, кајшто имало стигнато едно пурде-чупенце. Тој се погодил тамо третата вечер, кога идат наречниците да нарекуват. Во таа доба, кога дошле тие, тој бил разбуден, па сè му чул на наречниците. Првата рекла: „Ајде да го земеме сега“. „Не“, рекла втората, „Да го оставиме да подпорасни и тогај од оган да му дојде смртта“. Нај после рекла третата: „Ни така, ни така, ами да биде јас како што ќе речам: да расти, да порасни, да се стори мома за мажење и тогај две куќи да расплачи: да ја свршат и кога ќе дојде редот да ја земат, да седнат да ручаат, она од лебот да стани, да излезе во дворот и тогај да оди во бунарот да се фрли-од вода смртта да и биди“. Кога чул така човекот си рекол со умот: „колај е лели е така, јас ќе ја куртулам.“ Одило време, одило чупето пораснало, се сторило мома за мажење... Дошле стројници, бре вураси, бре тутаси, вака да биди, нака да биди, нејсе како било било, дале зеле, погодиле работа до едно место-останало уште чупата да ја земат. Кога чул така тој човекот, станал од дома, си го зел стапчето в раце и угосам отишол дури таму, пак како боже на гости. Тој отишол како вечерта, да речеме, па утре откај ручек ќе ја земат невестата.

Така ли е, така (ама тоа, тој што го знаел, на никого не му го кажал), си станал ноќта, отишол на бунарот и фатил да го расипува; ка врлал камења во него, ка врлал дрвја, ка го забрложувал, ка го полнел, едвај го наполнил, се скинал работејќи. „Е сега нека се удави, ако може“, си рекол и пак назад се вратил. (си легнал бм.) Се осамнало утрото, ќе идат да ја земат невестата. Кла-ле синијата ќе ручаат. Јале што појале, чупата станала излегла надвор. Ама човекот со усул гледал, што ќе прави она, и бил слободен, оти знаел бунарот оти е покријан. Арно ама ка почекале, почекале, виделе оти момата ја нема да се врати и излегле да видат што се стори. Кога ќе опулат во дворот, што да видат, етеа кај лежи пред бунарот умрена. Таа кога не нашла во бунарот вода, ваму и се доскусиле (деновите мб.), се наведнала да се напие од едно вирче пред

бунарот, од каде истекувала и се исцедувала водата, и се засркнула, така тука останала. И навистина како што нарачале наречниците и така се свршило“.¹¹⁾

Варијанта на првата приказна ми раскажа Дунавка Костова од село Старавино. „Некој трговец шетал по селата Маријовски и кога ќе го стемнело преноќевал во која куќа ќе најдел. Еднаш се погодило да спие во куќа каде била трета вечер на бебе-девојче. Сите спиеле во една соба, па и трговецот. Знаејќи за случајот, трговецот не заспал таа ноќ со цел да слушне што ќе му наречат трите наречници на чупето. „Првата рекла да го земиме на три години“. Другата рекла „Да го земиме на 15 години“. А третата рекла: „ќе биде јас како што ќе речам, кога ќе порасне да го земе за жена трговецот“. Трговецот слушнал и си рекол, „Како ќе го земам тоа мало, а јас треба со години да го чекам, па да го земам“. Ноќта го украде и избегал. Го закачил на климиите на колата. (разништата на дрвена кола со две тркала-колца мб.). Мислејќи дека до сабајлето ќе умре, а тој избегал. Меѓутоа, чупето останало живо, но притоа било гребнато на лицето, што останало како мала лузна. Утрото мајката го нашла запнато на климиите на колата и си го зела. Раснало и пораснало чупето. Кога дошло да се мажи се случило чудо. Се нашол маж од далеку, од друго село. Тој бил со повеќе години, од еден младич. Но се зеле со чупето. Живееле заедно, во брак и имале деца.

По извесно време, жената му раскажала на мажот, како и раскажала нејзината мајка, дека некој трговец се погодил на трите вечери. И тој веројатно нешто лошо слушнал и затоа ја фрлил ноќта на климиите на колата, но останала жива. Тогаш тој се сетил за тоа и и признал, дека трговецот бил тој. И рекол „ете од судбината не се бега“.¹²⁾

И за втората приказна добивме друга, слична на неа, која се прикажувала во село Старавина. „Дедото, на детето, слушнал, дека наречниците решиле детето да го земат кога ќе се жени. На враќање од кај невестата да се удави во река. За тоа дедото не кажал никому. Но, на свадбата на одење по невестата, посебно бил загрижел и внимавал на преминот преку реката. На одењето успешно, без проблеми ја минале реката. На враќање, пак дедото го опоменал сватовите и зетот со загриженост, да внимаваат при преминот на реката. Посебно го следел зетот како ќе ја мине, јавајќи на коњот. И кога ја прецапал коњот реката и со предните нозе излегол надвор, а со задните нозе бил уште во водата, замавнал коњот со опашката, при што му прснало вода во устата на зетот. Така зетот се засркнул толку лошо што одма умрел. Така двете фамилии останале ужалени. Едната останала без син, а другата со ќерка, но млада вдовица“.¹³⁾

5. ДРУГИ ВЕРУВАЊА И ОБИЧАИ ЗА МАЛИТЕ ДЕЦА

1. „На малото дете, секој што прв пат доаѓа (во куќата мб.) му остава пари. Со собраните пари обичај било да се купи некаков бакарен предмет. На пр: гумче, сан или друго (тепција, тава или котел мб). Врз кои детето кога ќе

порасне и се ожени, со собраните пари од женидбата (така наречено бацирак: мб) да купи сол и да накрми животно (да остави да се налижат сол), овца, коза или крава, обично женско животно. Тоа го прават така, за да можело да се размножува стоката на идниот домаќин.“¹⁴⁾

2. Малечко дете, цицалче, нетреба, не е добро, да се предава од едно лице на друго лице, преку огништето, бидејќи така тоа кога ќе пораснело станувало женкар. Во некои села се мислело да не се моча наголемство во постела.

3. Мало дете, кое се лигави, достатчно било да му се провлече низ устата опашка од мачка. Така ќе престанат да му течат лиги.

4. Нетреба да се дува на детето во тилот, за да не добие обичај детето да се лути.

5. Нетреба да му се дува влице на детето, за да не му се прават струпи“.¹⁵⁾

Од овие верувања може да се коментира дека имаат и некоја практична заштита на детето.

6. МАРИОВСКИ ОБИЧАИ ЗА КОЛЕДИЦА И БАДНИК ВЕЧЕР

Денот Коледица и бадник вечер, верски, христијански празник, не е празник само на Мариовци, туку на сите христијани, меѓутоа не сите христијани имаат и вршат исти обичаи на тој празник. За тие разлики ќе се знае ако некој ги опишал. За Мариово тоа го направил учителот Крсте Бинев. Тој запис на Бинев ќе го изнесиме редоследно со евентуални мали дополненија.

1. КОЛЕДИЦА- „Два дена пред Раѓање Христово, децата кај нас имаат обичај...(да палат оган мб). Тоа се нарекува коледица. За тоа имаат распуст. При тоа доста ги гонат, ги бркаат кучината. Самите стопани, ги оставаат да ги бркат кучината.“ Од ова може да се констатира дека во времето кога учителствувал Бинев, се давало Божичен распуст на учениците.

„Штом падне мрак, кон малите деца се придружуваат и поголеми. Сите селски момци и по некои мажи! Така лека полека коледарската талпа се зголемува и општиот и неуме коледарски вик о-о-о-о се засилува и громогласно ги исполнува сите селски куќи. Со песни и свирки на гајди, толпата го обиколува целото село, застанувајќи на некои места да пеат песни и да играат ора“. Бинев не е јасен, дали на тие места има коледарски оган или нема, бидејќи понатаму пишува „Од некое време преку ноќта, некаде со одобрение, некаде со крадење, се собираат достатчно дрва и надвор од селото на отворено место (во некои села на сред село мб) палат голем оган, коледарски. Околу него престојуваат сите, греејќи, скокајќи околу и преку него и разговарајќи, силно и на висок глас до разденување... Уште пред да се раздени коледарската толпа, составена само од средните по возраст деца, бидејќи големите и мажите остануват при огнот, тргнуваат да одат по куќите да собираат колачина, како тука ги нарекуваат пупки. Брзаат да ги изредат сите куќи пред да се раздени, бидејќи им било срам да ги фати денот. При приближување до првите куќи коледарите прашуваат

„Има ли?“. Ако им се одговори позитивно, коледарите тргнуваат и застапуваат пред вратата. Домаќинот им раздава колачина од едно решето (јадро издупчено, кожно или тенеќиско сито)“. Сметаме дека и овде Бинев не е достатечно јасен кога вели решето, тоа може да биде јадро издупчено тенеќиско и служи за сеење на жито, а кожно (дрвено, внатре со кожа и ситно издупчено) сито служи за сеење брашно. Домаќинот може да дава од едно или друго. „Коледарите заминуваат и си викаат „вгодина повеќе!“

Преку денот, обично сабајлето одат да собираат пупки, сосем малите деца, на кои возраста не им дозволува да извршуваат такви силни и брзи движења, какви извршуваат првите“.

Утредента жените, верни на својот традиционален обичај, одат да земат од огнот јаглен и го поставуваат по камарите за да им несат кокошките повеќе јајца преку годината“.¹⁶⁾

2. ШТО СЕ СЕ МЕСИ ЗА КОЛЕДИЦА И БАДНИК ВЕЧЕР- Еден ден пред Коледица домаќинките во секоја куќа морало да мест: 1. ПУПКИ-колачина за коледе. Се месело нешто повеќе од бројот колку што обично врват коледари во селото. Пупките се давале на коледарите од сито, за да бидат сити и домаќините и коледарите.

2. ВОЛОВАРНИК, едно колаче во форма на бројот 8. Тоа служело за следното: „На бадник вечер го вовираат на рачката на паличникот (ралото, плугот мб.) и го исправаат паличникот да стои над огништето, (во тланикот мб.). Тука стои три вечери, (до последниот ден на божик мб.). На третиот де сабајлето го креваат паличникот од на огништето и го ставаат да стои, каде стоел и порано, а воловарникот го изваѓаат, го кршат на две половини и го даваат да го изедат оратите волови.

На самата вечер, Бадник, пред ставање на трпезата, им запалуваат на десните рогови на воловите по една свеќа и ја оставаа да изгори уште тогаш.“¹⁷⁾

Учителот Крсте Бинев испуштил да запиши месењето на:

3. ОВЧАРНИК, помала погача, одгоре направено малечки пупки во форма на овци и овчар. Се давала на овчарот на коледица, кога ќе оди со овците.

4. ОРИЗНИК, нешто како зелник, кое се полнело со ориз или грав без згорна кора, значи отворен. Служел за јадење, вечерање на Бадник вечер. Додека убаво го опишал обичајот пита со пара.

5. „БУЛЕ-погача или пита со паре внатре. На Бадник вечер, пред да почне да се јаде, вечера, домаќинот на куќата, го зема булето, го благослови, (го врти три пати на масата мб.), и почнува да го сечи на парчиња. Прво сечи за Господ, па за овците и воловите, а после за секој член во куќата почнувајќи од најстариот по ред на старост до најмладиот. Притоа секој со нетрпение чека и по добивањето сите почнуваат со внимание да го кршат својот дел за да го најдат парето. Тој што ќе го најде парето, се смета дека ќе биде касметлија цела година“.¹⁸⁾

Додека во Мариово, парето се бара на Бадник вечер, дотогаш во други краеве на Македонија, парето се бара во пита-мазник или зелник на Нова година, по стар стил, на верскиот празник Василица, на 14 јануар.

На трпезата на Бадник вечер, покрај буле и оризник се клавале и се можни плодови: костење, јаболка, круши, смокви и друго, приготвено спрема можностите на семејството. При тоа се развило и: „**ВЕРУВАЊЕ ВО МОЌТА НА ВОДАТА ВО КОЈА СЕ СВАРИЛЕ КОСТЕНИТЕ.**“

Ако водата, во која варат костените, на Бадник вечер, биде посипана, турена уште истата вечер врз коренот на некое плодородно дрво, се верува дека тоа ќе ја изгуби плодноста и неоди година ќе се исуши. Тој суеверен предрасуд честопати бил причина да се појавува и помеѓу најкротките луѓе длабока завидливост и караници. Така стануваат замразени семејства, бидејќи сметаат и дека едната на другата им прави лошо“.¹⁹⁾

„Друго верување за водата од костењето што се варат на Бадник вечер било во тоа што се сметало за лековита. Затоа се собирало малку вода во шишенце и се чувала. Ако некого го заболело уво, иако му се капнело малку од таа вода во увото, ќе го преболело.“²⁰⁾

Заклучок- Записите на учителот Крсте Бинев, претставуваат извонреден етнографски материјал, од кој може да се добие јасна претстава и слика за минатото на мариовци. За остатоците од паганството во суеверното верување. Верувањето во лекувањето на малите деца со баење. За одбележувањето на третата вечер и таканареченото нарачвање. Но, и верувањето во судбината одредена од трите наречници.

Од посебно значење петставува опишувањето на паганскиот обичај Коледица, како и обичајот за Бадник вечер. Што се прави за Бадник вечер.

Весна МАТИЈАШЕВИЌ

АЈДУТСКИТЕ ПЕСНИ ОД МАРИОВО И МЕГЛЕН

Врз основа на досегашните научни сознанија од областа на историографијата и богатиот аргументен материјал, турските документи, турските извори за ајдутството и арамиството во Македонија со конкретни податоци за ајдутски акции и учесниците во нив¹⁾, заклучивме дека ајдутското движење во Македонија било силно развиено во XVII и XIX век. Мариово претставува регион во кој ова ајдутско движење е особено силно изразено. Овие општопознати податоци претставуваат појдовна точка за еден ваков прилог.

Во Турските извори за ајдутството и арамиството, во периодот од 1700-1810 г. среќаваме бројни писмени сведоштва за одметнувањето од власта и за третманот на ајдутите/арамите, било да се работи за актуелни поединци и дружини или за ајдути кои се откажале од ајдукувањето. И од овие документи може да се види хетерогеноста на општествената содржина на ајдутството, во зависност од различните цели на одметнувањата и според обликот на активностите²⁾. Оваа хетерогеност се рефлектира и во ајдутските народни песни, создавајќи тешкотии во определувањето на она што се подразбира под термините: ајдут, ајдук, арамија, иако би требало да се диференцира ајдутството од арамиството³⁾.

Во повеќе извори за ајдутството и арамиството во Македонија наоѓаме слични податоци за просторот во кој оперирале ајдути, ајдутски дружини, арамии, разбојнички банди, христијани или муслимани. Во документот под број 31 во третата книга (1700-1725) стои: „Во минатите години во околиците на казите Прилип, Битола, Тиквеш, Велес, Воден и Лерин, секој од нас со триесет и седум лица... и бевме една од групите на ајдутите - разбојници“. Мегленската Котлина, којашто се наоѓа јужно од планините Кожув и Нице, северно од езерото Острово и Воденско Поле, некогаш била на средновековниот пат "Via egnatia" со што и биле овозможени врски со Битола, Кавадарци и Прилеп. Планинските масиви не претставувале граница за ајдутското движење и акциите на ајдутите го опфаќаат целиот тој регион.

Секако дека вака силно развиеното ајдутство резултира со голем број песни во кои што се опеани ајдутите, арамиите, нивните позитивни и негативни постапки.

Како извори за изработка на овој раферат послужија: архивскиот материјал во Институтот за фолклор во Скопје, некои печатени песни во издавање на ИФ и во постари изданија (Црнушанов, СБНУ итн.), како и на пример песните од Мариовско од Македонски преглед, год I, свеска IV, но главно се потпира врз песните од Зборникот на револуционерно - борбени песни на Милан Ристески⁴⁾ и Зборникот Македонски народни песни од Мегленско, избор и музиколошка обработка на Трпко Бицевски. Најголемиот дел на материјалите од Мариовско, што се наоѓаат во архивот на Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ во Скопје се снимени од Милан Ристески, но во повеќето од 170 магнетофонски ленти има материјали, покрај од Мариовско, и од други краевина на Македонија, па и Мегленско, такашто во Зборникот за револуционерно - борбени песни секако се наоѓа избор од ајдутски песни од овој материјал. Овие 22 песни се класифицирани како арамиски. Освен нив, во комитските песни поместени се и неколку варијанти на комитската песна „Доста оди Ѓорѓи, доста шета“, односно „Доста оди Ѓорѓи стар комита“ во кои, покрај терминот „комита“, напоредно се употребува и „арамија“:

-Доста оди Ѓорѓи комита

Стар комита, арамија

(п. 30)

Доста оди Ѓорѓи, доста шета

Арамија Ѓорѓи, стар комита

(п. 31)

Во зборникот „Македонски народни песни од Мегленско“ имаме седум ајдутски песни (од бр. 51-57).

Во двата зборника среќаваме варијанти од песната за Корун арамија. Во Зборникот од Мегленско тоа е песната „Ајде ми јизлегол, јабре, Корун арамија“, а во Зборникот на Милан Ристески: „Ајде, ми излегол, џанам, Корун арамија“. Варијантата кај Милан Ристески е подолга, попотполна, а исто така станува збор за акција во Мегленското Поле:

Ајде се свалиле, џанам, Мегленско поле (2)

Ајде да запалиме, џанам, тије турски села (2)

(п. 15)

Меѓу овие ајдутски песни опфатени се содржините (мотиви и ликови) што се однесуваат на секаков вид кесеџии (разбојници), арамии, бунтовници, арматолози, ајдути и припадници на други народи, муслимани, Арнаути па и Турци. Во песните од Мегленско се јавува Кара Мустафа, а во песните од Мариовско, Расим десовчанецо, Ибраим - оца, (од Битолската каза), Осман - ага, што во песната е именуван како „војвода“, Осман, Татар - војвода, Фето, Ајта Фето, Чучук Сулиман, Џемо. Освен за локалните ајдути, арамии, борци против

турското угнетување или разбојници, во песните од овој регион среќаваме одгласи за ајдути и ајдутски акции од други краишта на Македонија. Така во Мариово наоѓаме снимена песна за Кузман Капидан, „Собрал ми Осман, набрал ми“, што несомнено сведочи за популарноста на познатиот мартолоз:

Ај што јузвикна, данум, Кузман Капидан:
- Дејгиди, Осман качаку
Ај ти не го јудре Јали Канела,
Тук си го Кузман Капидан.
(п. 17)

Меѓу ајдутските песни од Мариово се среќаваат конкретни личности, настани и топоними: Стеван Попадинец, Доста Смилкова (од с. Полчишта), Цветко Веселинов, Чучук Митра Бојаџивката итн.⁵⁾ Сепак постојат и бројни примери на песни во кои сигурно се изгубило со текот на времето името на ајдутот за кој е испеана песната, и се заменува, што е често во ајдутските песни, со Стојан арамија или Стојан војвода:

Ми излегол Стојан арамија
Три години арамија
(п. 7)

Излегол Стојан, излегол
Излегол црна кумита
во таја гора зелена
Со стојпедесет четници (2)
(п. 9)

Шетало Стојан скитало
По Кожуф по врв планина
Со стојпедесет јунаци дружина
(п. 10)

Меѓу поновите песни од периодот пред создавањето на ВМРО, ќе ги посочиме варијантите на познатиот сижет за убиството на Чучук Сулејман, во која е особено потцртана поврзаноста на овој разбојник со турската власт:

Качак испаднал чучук Сулејман,
.....
Качак ќе биде на седум села
И цело Мариово и Прилепско поле
.....
Ма шчо си тргна шчо си појде
Во града Прилепа, во укуматот,
На укуматот, кај кајмакамо
Изим си дава, потпис си пишува,
шќо ќе убие да не се бара
(п. 26)

Пресметката со Сулејман претставува резултат на организирана акција, па тука веќе станува збор за идејна насоченост⁶⁾. Организиран облик на отпор на рајата против тиранијата имаме и во варијантата на познатиот сижет за убиството на Демо од Мицко војводата.

Во ајдутските песни од Мегленско, и особено Мариовско ги имаме речиси сите најкарактеристични теми и сижети од сите основни тематски групи и мотиви.

За тематската група „излегување ајдутин“ нема многу примери. Во неколку песни станува збор за „излегување во ајдути и собирање на чета“, но нема примери за наведување на причините за започнување со ајдукувањето. Во овие песни обично се споменува бројка од 150 четници, што укажува на бројноста на дружините.

Има интересни песни за односот на ајдутите кон гората и нејзиното доживување како „гора заштитница“, кога имаме приказ на својство на ајдутин, типичен за многу ајдутски и комитски песни. Сижетот е претставен во дијалочка форма со развиена метафора за мајката-планина, либето-пушка, децата-дробни куршуми⁷⁾. Пример за оваа метафора наоѓаме и во зборникот на М. Ристески:

- Мојата мајка е Стара Планина
Мојата жена е тенка пушка
Моите деца се дробните патрони
(п. 30)

Во втората тематска група - ајдукување, ајдучки живот, во мал број песни ајдутскиот живот е прикажан во романтичарска привлечна светлина:

Излегол Стојан, излегол
.....
Во таја гора зелена
Со стојпедесет четници (2)
Да јадат брави печени
Да пијат вода студена
Да примат ж'ти ворини.

Има голем број песни во кои во дијалочка форма е претставен односот на ајдукувањето, па и моментите на слабост.

Во повеќе песни од тематската група - ајдукување, однос на ајдутот кон семејството, го среќаваме мотивот за односот на мајката синот, со разни нијансирања, од поддршка или страв до осуда.

Во двете варијанти на песната *Бог да го бие Сиеван Појадинец*, мајката бара од синот да дојде дома, а во песната *Излегол Стојан арамија* и тој повеќе не сака да биде ајдутин.

Во тематската група - ајдукување, акции на ајдутите, интересна е песната од Мариово *Сонцејто зајде, мракојт ѝагна*. Арамиите се договараат каде да одат на вечера, набројувајќи ги семејствата од селата, што укажува на јатачкиот однос на дел од населението кон ајдутите.

За ајдутскиот живот е карактеристична сликата на поделбата на плетот: Од пошта ми пари обраа / на врв планина однесоа / тамо си пари делија.

Во овие песни имаме вистински мозаик на слики од ајдутскиот живот.

Особено голем број песни од тематската група - ајдутски живот, акции на ајдутите ги опејуваат жестокостите на ајдутското пресметнување со непријателот, со населението, убиства на браќа, грабнување (често потоа и убивање) на момчиња и девојки за откуп итн. Особено чест е канибализмот, како кулминација на свирепостите во арамиските разновидни облици на измачување.

Дијалогот помеѓу мајката и ајдутот е застапен во повеќе примери од овие песни и тоа најчесто мајката (само во еден случај жената) го наговара ајдутот да се откаже од ајдутството или воопшто да не оди во ајдути, или пак се јавува како арбитер, осудувајќи ги злоделата на својот син - ајдутин / арамија, кога неговите постапки се судираат со нејзините сфаќања за чесноста и ги кршат сите постоечки морални норми. Така во неколку примери застапен е мотивот на исповедувањето на ајдукот. Во овие исповеди доаѓа до најсилен израз жестокоста на ајдутските / арамиските постапки, кога ајдукувањето претставува тежок облик на разбојништво. Дури, веќе споменавме, среќаваме и разни облици на канибализам во песните од Мариово и Мегленско:

Татко му го натерав,
сина на ражјан да пече.
Мајка му ја натерав,
печено месо да јаде.

(п. 53)

Тргнав му го заклав тоа машко дете,

.....
Татка му го пратив дрва да донесе
Мајка му ја кладов оган да запали, леле,

.....
кладов да го печам тоа машко дете, леле,

.....
На татко му дадов тоа десно раче,
на мајка му дадов тоа клето срце, леле,
тоа клето срце.

(п. 54)

Среќавајќи се со многу варијанти во кои е развиен овој мотив во сите разновидности, со морбидни слики на деца што родителите ги печат и често под принуда, плачејќи ги јадат, се поставува прашањето откаде во толку голем број песни овој мотив. Може да се претпостави врска со обредното жртвување или можеби некакво влијание на Аврамовата жртва.

Мотивот на отсечената ајдутска (сејменска) глава го среќаваме и во песните од Мегленско и во песните од Мариовско:

Излези бабо мори, да видиш!
Што чудо јиде, бабо мори, јоздола.
што чудо јиде, бабо, јоздола,
триста ми души, бабо мори, јаскери

човечка глава, бабо, носија

.....
Викнала баба, леле, да плаче:

- Јоф, леле боже, леле до бога,
На сина ми Горе, леле, главата.

(п. 57)

Во оваа варијанта од Мегленско го немаме величањето на јунаштвото на синот, чиешто убиство било вистински подвиг. Во една варијанта од Мариовско среќаваме извонреден опис на херојството на ајдукот:

Оздола идат, бабе, сејмени

жална бе ле

Сејменска песна пејаја

.....
Ајдучка глава бабе, носеја

.....
- Не жали стара бабе, не плачи

Добар си јунак, бабе, гледало

.....
Девет си пушки, бабе, скршивне

Дури го сина ти, бабе ранивме

.....
Дванајсет сабји, бабе, строшивне

Дури му глава, бабе зедовне.

(п. 24)

Забележливо е тоа што во песните за ајдутите и арамите во Мариовско и Мегленско термините „ајдутин / арамија“, подразбираат и борец за ослободување на рајата од турскиот зулум и разбојник и само од контекстот и содржината на песната може да се разликува песната во која арамијата е третиран вака или онака. Во секој случај, тоа е нормален одраз на ајдутството како појава, зашто во условите во кои е настанато многу лесно материјалните потреби можат да ја урнат границата помеѓу одмаздништвото и разбојништвото. Во еден регион во кој ајдутското движење било така развиено како што тоа е Мариово, секако дека ајдутството / арамиството се јавувало во сите свои форми и кај припадници на повеќе народности и вери и дека тоа нашло силен одглас во народните песни.

За односот помеѓу историското и народната интерпретација на историското веќе е зборувано и овој расчекор е обработуван⁸⁾.

* * *

Можеме да заклучиме дека:

- Големиот број забележани народни песни за ајдутите и арамите претставуваат одраз на развиеното ајдутство во Мариовско и Мегленско.

- Се среќаваат сижети од сите тематски групи со разни мотиви.

- Особено голем број песни се со тематика од ајдутскиот живот.

- Бројни потресни слики за ајдутската свирепост.
- Големиот број варијанти укажуваат на тоа дека песната долго живеела на овие простори.
- Ајдутите и арамиите се од разна социјална и етничка припадност.
- Нема многу примери за идеализација на гората. Напротив, среќаваме слики на вонредно тешки услови: замрзнување на пушките, студ, магла...
- Среќаваме примери за пресметка на селаните (како вид на организирана борба) за самозаштита од одделни арамии.
- Има примери за соработка на турските власти со населението со одметниците. Така турските власти со царска војска се пресметнуваат со Ибраим - оца, што се одметнал и го тиранизирал мирното население.

Интересно е спротивставувањето на термините комита / арамија. Од една страна во определбата „стар кумита - арамија“ имаме поистоветувања на термините. Демократските и ослободољубивите тенденции го доближуваат ајдутското до комитското движење. Од друга страна, во песната бр. 9 од Зборникот на М. Ристески имаме спротивставување: „Излегол црна кумита... / клети хајдуци да лове“. Комитата е доживеан како заштитник од ајдукот - разбојник.

Тука во овие ајдутски песни од една страна има елементи на антифеудален отпор и ослободителна борба, а од друга страна на пљачкашкиот карактер на ајдутството, насилство, разбојништво, терор врз обичните луѓе без разлика на етничката и социјалната припадност. Значењето на термините ајдут / арамија, а во овие песни, видовме, дури и комита, често е дијаметрално спротивставено. За некои од нив се пее како за бунтовници, свесни борци против зулумот, но и како за злосторници и разбојници. Разбојништвото како мотив за излегување ајдутин е нормално ако се има во предвид тоа што не е реткост сиромашните селани, за да опстанат, да се определат за пљачка и вооружен грабеж.

- Во некои од овие песни се регистрираат промените на односите со власта:

- а) Организирани убиства на турски кајмакам или Турчин - арамија.
- б) Акции на властите за ликвидирање на особено дрски ајдути / арамии.
- в) Врски на некои турски одметници со властите.

Интересна песна за овој вид врска е песната *Џемаил - ага* и *Иванчо војвода* (Црнушанов, п. 516), типична песна за војвода што го заштитува населението од Турчинот - арамија, Џемаил - ага, што го тероризирал населението:

Кондисал ми е Џемаил ага
 Кондисал ми е во село Рожден,
 Во (?), во мудурлуко.

Се претпоставува врската на арамијата со властите поради податокот дека отседнал во „мудурлуко“. Чувството на омраза се гледа во заканата и во описот на ликвидирањето, кога се потенцира грдотијата на омразениот разбојник, можеби и предимензионирана под влијание на силното субјективно чувство на омраза кај народниот творец: „*Му ѝ пресекоје ќелава глава, / ќелава глава, ѝ рдо му лице*“.

* * *

Во овој преглед се задржавме повеќе на тематиката на ајдутските / арамиските песни од Мариовско и Мегленско.

Покрај тоа, забележуваме дека епскиот речитатив е доминантен во овие песни, со чести дијалози. Среќаваме долги епски песни во коишто преовладуваат епските естетски форми.

Особеностите на поетскиот израз во ајдутските народни песни од овие региони се својствени за АНП воопшто. Тоа се пред сè познатите стилски фигури што се усовршиле во рамките на поетската традиција. Среќаваме еден интересен пример за словенска антитеза, што се јавува, карактеристично за ајдутските народни песни, во развиена и пократка форма. Хиперболата исто така оперира со пореални елементи, но сепак ја потенцира основната порака и ја чува својата функција. Да го посочиме мотивот на отсечената ајдутска глава, што е инаку распространет кај нас. Сепак, за особеностите на поетскиот израз би можело поопсежно да се зборува во друга прилика.

Во овие два региона, Мариовско и Мегленско, ајдутството било развиено, што резултира со голем број песни за ајдутството и арамиството со евидентни естетски вредности.